

Tom XXI.

Nr 132.

Wrzesień 1896.

ZDROWIE

MIESIĘCZNIK

POŚWIĘCONY

HYGJENIE PUBLICZNEJ I PRYWATNEJ.

Adres Redakcji: Sto-Krzyzka 25.

WARSZAWA.

W drukarni St. Niemiery,

Plac Warecki № 4.

1896.

TREŚĆ NUMERU:

Artykuł wstępny (str. 365). — *Artykuły oryginalne*. Sprawozdanie zdrowotne uzupełniające Dra J. Buszka, fizyka m. Krakowa za rok 1895 (str. 366). — Stan sanitarny m. Warszawy za rok 1895, podał Dr J. Polak (str. 387). — *Dział sprawozdawczy*. Dwudziestopierwsze zebranie doroczne niemieckiego związku zdrowia publicznego w Kielu (str. 390). — Listy w sprawach zdrowotnych na prowincji (str. 395). — *Kronika*. Z prasy (str. 397). — Komisja królewska do zbadania szczepienia ospy w Anglii (str. 397). — Godzina śmierci (str. 398). — Ogłoszenia.

A. WETTLER. M. NASSIUS

Warszawa, Hoża № 49.

Polecają sanitarne urządzenia: jako to wanny, piece kąpielowe, umywalnie, waterklozety, klozety i pissoary na oleju bezwonne, urządzą ogrzewania centralne i wentylacje, oprócz tego posiadają na składzie filtry Maignena z Paryża, uznane dotychczas za najlepsze.

NAJWYŻEJ zatwierdzone ruszko-francuskie

AKCYJNE TOWARZYSTWO

WYROBÓW GUMOWYCH, GUTAPERKOWYCH

i

TELEGRAFICZNYCH

pod firmą

„PROWODNIK”

w Rydze.

LINOLEUM (Posadzka korkowa.)

Dywany, chodniki i sztuki dla całkowitego pokrycia podłóg i ścian. Kalosze gumowe, Wyroby gumowe, Wyroby gutaperkowe.

Jeneralny Reprezentant **JULIAN MEISEL** w Warszawie.

ulica Senatorska Nr. 22.

Telefonu № 794.

ulica Nalewki Nr. 16.

Telefonu № 965.

Warszawa. Wrzesień, 1896.

Do liczby Towarzystw higienicznych funkcjonujących w Rosji przybyło nowe p. t. „Towarzystwo walki z chorobami zakaźnymi.“ Ustawa tego stowarzyszenia, zatwierdzonego przez p. Ministra spraw Wewnętrznych w d. 5 (17) czerwca r. b. wskazuje iż zakrój jego jest popularny i praktyczny, zaś kompetencja może posiadać zakres jak największy o ile że walka z chorobami zakaźnymi stanowi olbrzymio przeważającą część sztuki sanitarnej.

Ustawa opiewa iż Towarzystwo ma na celu głównie ochronę ludności wiejskiej, przez stosowanie środków profilaktycznych lub też zmierzających do usunięcia już grasującej choroby, oraz przez popularyzację higieny we wskazanym zakresie. W szczególności zaś Towarzystwo ma na celu przygotowywanie personelu sanitarnego, urządzenie lecznic i lazaretów, stosowanie środków izolacyjnych, zwłaszcza zaś w szkołach, wydawnictwa popularne w zakresie higieny, odczyty publiczne i inne przez prawo dozwolone (lub też po wyjednaniu pozwolenia władzy) środki. Towarzystwo może zakładać filje w różnych miejscowościach państwa.

Środki Towarzystwa składać się mają z wkładów członkowskich, z zapisów lub ofiar, z sum wpływających z urządzanych na korzyść Towarzystwa odczytów, koncertów, loterji i t. p.

Członkowie dzielą się na honorowych, założycieli, popierających i współpracowników (czynnych członków). Składka roczna wynosi rubli pięć. Sprawami Towarzystwa zarządza zebranie ogólne członków oraz Rada Towarzystwa, składająca się z 10 członków obieranych przez zebranie ogólne; corocznie ze składu Rady wycofywa się trzech członków, którzy jednak mogą być powtórnie wybierani. Stałym członkiem i przedstawicielem Rządu w Radzie jest dyrektor departamentu lekarskiego lub w razie nieobecności jego, inny delegat departamentu; w razie niezgodzenia się delegata Rządu na wnioski Rady, decyduje Ministerjum spraw Wewnętrznych. Rada stanowi ciało działające i obiera z łona swego prezesa, skarbnika i sekretarza. Towarzystwo jest instytucją prywatną, atoli cieszy się opieką Rządu.

Oczywiście że instytucja wzmiankowana o ile uzyska samodzielne filje, niewątpliwie może stanowić olbrzymi postęp w praktyce higienicznej.

SPRAWOZDANIE ZDROWOTNE UZUPEŁNIAJĄCE.

D-ra Jana Buszka, fizyka M. Krakowa za rok 1895.

A. Stosunki sanitarne.

I. Ruch ludności.

W roku 1895 było w mieście Krakowie:

Małżeństw zawartych razem	791
Urodzin razem	3022
„ żywych	2905
„ nieżywych	117
„ ślubnych żywych	1821
„ nieslubnych „	1084
Przypadków śmierci	2768
Na 1000 ludności, jeżeli się ją przyj- muje średnio na	79336
mieszkańców było:	
Małżeństw zawartych	9,97
Urodzin żywych	36,61
Przypadków śmierci	34,89
Bez obcych 921 umarło	23,21
Chrześcian bez obcych 851	23,60
Żydów bez obcych 75	22,15

Nadwyżka urodzin w stosunku do śmiertelności wynosi na 1000 ludności 1,73.

Razem umarło według wieku:

0—1 mies.	0—1 roku	0—5 r.	5—15 r.	15—30 r.	30—50 r.	50—70 r.	powyż. 70 r.
624	552	808	136	447	551	502	324

Na 100 umarło w wieku:

0—1 mies.	0—1 roku	0—5 r.	5—15 r.	15—30 r.	30—50 r.	50—70 r.	powyż. 70 r.
4,4	19,9	29,1	4,9	16,1	19,9	18,1	11,7

Na 100 urodzonych umarło:

Od 0—1 miesiąca życia	4,3
Od 0—1 roku życia	18,8

Na 100 urodzin żywych wypada:

Ślubnych	62,6
Nieślubnych	37,4

Na 100 urodzonych razem było nieżywo urodzonych 3,8

Na 3022 porodów były akuszerki dyplomowane pomocne rodzącym 1442 razy t. j. na 100 urodzin 47,7 razy.

Reszty porodów akuszerki nie wykazały, chociaż przy nich udzielały niezawodnie pomocy.

Przyczyny wszystkich przypadków śmierci zostały stwierdzone przez lekarzy miejskich i szpitalnych, albo przez sekcję w zakładzie anatomo-patologicznym lub sądowo-lekarskim.

II. Chorobliwość i śmiertelność.

Z chorób zakaźnych umarło: razem 396 osób, t. j. 14,3%, a na 1000 ludności 4,9. Jeżeli się do nich doliczy 70 przypadków śmierci skutkiem chorób przyrannych, wtedy razem umarło 466 osób; na 100 przypadków śmierci 16,8, na 1000 mieszkańców 5,9.

Z większym lub mniejszym nasileniem panowały przez cały rok: Dławiec i błonica, płonica, dur brzuszny, róża i czerwonka.

Jak się nasilały choroby zakaźne w poszczególnych miesiącach, jak się szerzyły w mieście i co przeciwko nim zarządzano, to wykażą następujące zestawienia:

1. Błonica i dławiec (Diphtheritis et Croup).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	47	—	—	18
II	—	—	29	—	—	10
III	—	—	26	—	—	13
IV	—	—	29	—	—	5
V	—	3	26	—	—	5
VI	—	1	35	—	—	15
VII	—	1	26	—	—	7
VIII	—	2	31	—	—	5
IX	1	1	44	—	—	16
X	1	—	42	—	—	8
XI	2	1	33	—	1	3
XII	—	—	22	—	—	4
Razem	4	9	390	1	1	109

Czyli najwięcej było leczonych: w Styczniu, Wrześniu i Październiku,—najmniej w Grudniu, Lipcu i Marcu.

Śmiertelność szła prawie równolegle z chorobliwością.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I. Grodzka 11, 26, 28, 35, 39, 46 (2 przypadki), 55, 62, 77; Łobzowska 23 (4 przypadki) 37 (5 przypadków); Krowoderska 465, 86 i 84; św. Anny 9, 13 i 2; Karmelicka 14, 22 i 57; Franciszkańska 3 i 2; Zwierzyniecka 10 i 30; Krupnicza 19 (2 przypadki); Rynek 37; Garncarska 8; Loretańska 8; Nad Rudawą 23; Szewska 19; Stolarska 9; Poselska 20; Jagiellońska 9; Batorego 20; Straszewskiego 25; Mickiewicza 38; Podwale 14; Łazienna 7; Stachowskiego 105; Kapucyńska 7; Jabłonowskiego 14.

Z Obwodu II. św. Sebastyana 13, 15, 17 (2), 19 (2); Długa 2, 10, 22, 31, 38, 41; Lubicz 6, 23, 24 (3), 34; Wielopole 5, 6, 7 (2); Starowiślna 4, 17, 21, 29; Floryańska 23, 25; Topolowa 11, 17; Szpitalna 20, 28; Szlak 18, 22; Matejki 4, 11; Kolejowa 4 (2), 12; Rakowicka 13; Grzegorzeczka 8; Krzywa?; Pędzichów 21, 22; M. Rynek 5; Zielona 9; św. Filipa 8; Pl. Matejki 4; św. Łazarz?; Kopernika 4; św. Gertrudy 3, Jasna 26; Zacisze 5; Warszawska 8; św. Tomasza 20.

Z Obwodu III: Krakowska 12, 14, 17, 27, 29 (2), 36, 37 (2) 48, 52; Dietla 42 (2), 62, 68, 75 (4); Józefa 1, 5, 21, 36, 40; Dajwór 4 (4), Stradom 5 (3); Gązowa 2, 6 (2), św. Wawrzyńca 13, 16; Przesmyk 5 (2), Starowiślna 81; Szeroka 10; Wolnica 10; Wązka 4, Bożego Ciała 22; Miedzuch 1; św. Sebastyana 22; Kupa 16; Podbrzezie 2; Mostowa 1; Augustyńska 15; Kaźmierz?; Bawół 8.

Czyli razem doniesiono:

Z Obwodu I^o o 51 chorych

Z Obwodu II° o 54 „

Z Obwodu III° o 57 „

Z Krakowa o 22 chorych.

Obcych było 219, t. j. 54,3% wszystkich chorych.

Zatem najwięcej się zagościła błonica i dławiec w obwodzie III, a mianowicie: przy ulicy Krakowskiej, Dietla i Miodowej.

W obwodzie II, chorowało najwięcej w ulicy św. Sebastyana, Długiej i Lubicz; w obwodzie I: w ulicy Grodzkiej, Łobzowskiej i Krowoderskiej.

Najwięcej stwierdzono chorych w ulicy Łobzowskiej 37, bo aż 5 chorych; po 4-ch w ulicy Łobzowskiej 23 i na Dajworze 4.

c) Umarło z błonicy i dławca razem 110 osób t. j. 3,9% wszystkich zmarłych, a na 1000 ludności 1.3.

d) Źródło choroby i sposób szerzenia się jej nie dał się wykazać. Większa połowa chorych przybyła z poza miasta, a w samym mieście mogli ją szerzyć sami lekarze, nie odwietrzając się należycie, dzieci szkolne i wogóle otoczenie chorych. Okoliczność, że w III obwodzie najwięcej było chorych na błonicę, temu przypisać należy, że tam jest najgęściejsze zaludnienie, a najmniejsza schludność.

W ulicy Łobzowskiej i na Dajworze w tych samych 3-ch domach zachorowało po 4—5 dzieci, bo rodzice ich oparli się oddaniu ich do szpitala.

e) Zarządzono, aby chorych nakłaniać do udawania się do szpitala, albo, jeżeli się to nie udało, aby ich jak najbardziej odosobniano.

Rzeczy chorego odwietrzano albo palono, a mieszkanie wybielano i myto. Leczenie zapomocą surowicy przeciwbłonicznej stosowano w 268 przypadkach; ze skutkiem pomyślnym było leczonych 291, umarło 57; pozostało na rok 1896 chorych w leczeniu 10.

2. Krztusiec (Pertussis).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	1	—	—	—
II	—	—	4	—	—	1
III	—	—	—	—	—	—
IV	—	—	—	—	—	—
V	—	—	1	—	—	—
VI	—	—	6	—	—	—
VII	—	—	9	—	—	—
VIII	—	—	12	—	—	4
IX	—	—	11	—	—	—
X	—	—	7	—	—	—
XI	—	—	7	—	—	1
XII	—	—	6	—	—	—
Razem	—	—	64	—	—	6

Najwięcej przypadków meldowano: w Lipcu, Sierpniu i Wrześniu,—najmniej, bo żadnego w Marcu i Kwietniu.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I: Nad Rudawą 11 (3); Studencka 13 (3); Grodzka 25 i 28; Wenecja 3 (2); Jabłonowskich 10; Rynek główny 17; Zwierzyniecka 4; Straszewskiego 1; Gołębia 8.

Z Obwodu II: Radziwiłłowska 7 (3), 19; Kolejowa 13 (2); Szpitalna 20, 24; Topolowa 11 i 34; Szlak 31 i 34; Pędzichów 21 (2); Sławkowska 16, 9; Pawia 22; Kopernika 2; Floryańska 34; Starowiślna 16; Pl. Matejki 5; św. Floryana 11.

Z Obwodu III: Krakowska 29 (2).

Razem doniesiono:

Z Obwodu I° o 16 chorych

Z Obwodu II° o 22 „

Z Obwodu III° o 2 „

Obcych było 24—czyli 37%.

Niezawodnie było chorych o wiele więcej, tylko o nich nie doniesiono, gdyż trudno przypuścić, aby w obwodzie III-im zachorowało tylko dwoje dzieci.

W ulicy nad Rudawą, Studenckiej, Radziwiłłowskiej, zapadło w tychsamyh rodzinach po kilkoro dzieci.

c) Umarło z krztuśca 6-ro dzieci, t. j. na 100 zmarłych: 0,2—na 1000 ludności 0,06.

d) Krztusiec zawleczono ze wsi sąsiednich, gdzie panował.

e) Tępienie krztuśca zarządzono o tyle, że zalecano, aby chore osoby jak najwięcej w porze ciepłej na świeżem powietrzu przebywały, a zdrowe, aby zetknięcia się z choremi zwłaszcza na plantach unikały.

3. Ospa, Ospica i Ospianka (Variola, variolois i varicella).

a) O s p a.

a) Zachorowało:

Miesiąc	Szczepionych			Nieszczepionych		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
III	1	—	—	—	—	—
VII	1	—	—	—	—	—
VIII	—	—	—	—	1	—
XI	—	—	—	—	1	—
Razem	2	—	—	—	2	—

b) Wszyscy chorzy byli obcy. Przybyli z rozwijającą się ospą do szpitala na leczenie.

c) Nie umarł nikt.

d) Zarządzono w szpitalu, aby chorych oddzielono i dano im do posługi ludzi powtórnie szczepionych. Wagony, a względnie wozy, któremi chorzy przyjechali,—odwietrzono.

β) *O s p i c a.*

Zachorowało dwoje szczepionych: dziecko 3 letnie w Czerwcu na Dajworze 3, i służąca lat 24 we Wrześniu w Rynku 35.

Oddano ich do szpitala, rzeczy ich i mieszkanie odwietrzono, a osoby je otaczające polecono zaszczepić, względnie rewakcyonować.

γ) *O s p i a n k a.*

a) Doniesiono:

Miesiąc	Szczepionych			Nieszczepionych		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	2	—	—	—
II	—	—	—	—	—	1
III	—	—	3	—	—	—
IV	—	—	1	—	—	—
V	—	—	7	—	—	—
VI	—	—	2	—	—	—
VII	—	—	1	—	—	—
VIII	—	—	1	—	—	—
IX	—	—	4	—	—	1
X	—	—	—	—	—	—
XI	—	—	3	—	—	1
XII	—	—	2	—	—	2
Razem	—	—	26	—	—	5

Najwięcej było chorych w Maju:

b) Doniesiono: *Z obwodu I:* Zwierzyniecka 15 i 18; Biskupia 10; Łobzowska 8; Kanonicza 22; Rajska 4; Rynek 35 i 39; Szewska 17; Karmelicka 36; Jabłonowskiego 10.

Z obwodu II: Szlak 24 i 31; Długa 13 i 33; Krzywa 6; Koszary Rudolfa (2); Rakowicka 21; Lubicz 3; M. Rynek 9; Basztowa 26; Starowiślna 29.

Z obwodu III: Wązka 4; Dajwór 3; św. Agnieszki 11; Wolnica 3. Razem doniesiono:

Z Obwodu I°	o 11	chorych
Z Obwodu II°	o 13	"
Z Obwodu III°	o 4	"
Obcych	było 4	"

c) Źródło ospianki nie dało się wykryć. Rozproszone były jej przypadki równocześnie we wszystkich obwodach. Po 2 przypadki zauważano w ulicy Zwierzynieckiej, w Rynku, w ulicy Długiej. W Koszarach Rudolfa 2 dzieci było chorych.

d) Zarządzano szczepić względnie rewakcyonować i odwie- trzać tak rzeczy chorego jako i mieszkanie.

Szczepienie ospy odbywało się jak i w inne lata w trzech szko- łach miejskich 2 razy na tydzień przez dwie godziny przez panów lekarzy miejskich. Szczepiono wyłącznie płynną krowianką sprowa- dzaną kosztem gminy z zakładu krowiankowego państwowego za kwotę 106,40 zł. a. Zaszczepiono razem 1923 osób tak, że szczepienie 1 osoby wypadło na 5,5 centa.

Pomiędzy zaszczepionemi było 1021 powtórnie szczepionych, za- tem pierwszy raz było zaszczepionych zaledwie 902 osób. Jeżeli się zważy, że urodziło się żywo około 3661 dzieci, z tych zaś zmarło w 1 roku życia 552, to zaledwie 3.4 części urodzonych zaszczepiono kosztem gminy. Reszta może została zaszczepiona kosztem osób pry- watnych, co pozwala przypuszczać ta okoliczność, że dzieci szkolne prawie bez wyjątku wszystkie są zaszczepione.

Do szczepienia bezpłatnego przybyło o 360 osób mniej, aniżeli w r. 1894.

Ogłoszenia po rogach ulic i z ambon o szczepieniu, upominanie głównie stróżów domów przez pachołków miejskich, którzy co środę i sobotę obchodzili domy w różnych ulicach nie zdołały sprowadzić więcej osób do szczepienia publicznego.

Bez skutku rewakcyonowano 7 osób. Ile rzeczywiście zaszczepiono ze skutkiem pierwszy raz, to nie daje się stwierdzić, gdyż do rewizyi prawie nigdy nie przybywają. Jedynie w szkołach i zakła- dach szczepione dzieci mogą służyć za materyał do ocenienia skute- czności szczepienia, a u tych szczepienie bywa prawie zawsze ze skutkiem.

4) *Płonica* (Scarlatina).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	2	2	21	1	1	6
II	2	—	14	—	—	6
III	—	1	25	—	—	7
IV	—	1	27	—	1	14
V	—	—	34	—	—	15
VI	—	—	27	—	—	13
VII	—	—	24	—	—	10
VIII	—	1	22	—	—	7
IX	—	1	28	—	—	10
X	—	1	14	—	—	6
XI	—	2	26	—	—	7
XII	—	—	17	—	—	5
Razem	4	9	279	1	2	106

Najwięcej chorych zgłoszono: w Maju, Wrześniu i Listopadzie, najmniej: w Lutym, Październiku i Grudniu.

Śmiertelność nie szła równolegle z chorobliwością, co jest naturalnem, gdyż przebieg płonicy jest zwykle przewlekły.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I: Kanonicza 2 (2 przypadki); Wiślna 3, 8 (2), 29; św. Anny 5; Grodzka 3 (2); 5, 8 (2), 43, 69; Rynek główny 2, 3; Nad Rudawą 4, 5, 13, 15, 17, 19; Szewska 19, 25; Karmelicka 25; Poleska 14, 18, 22; Krupnicza 20; Garncarska 13; Studencka 13; Biskupia 8, Loretańska 6; Stachowskiego 86; Zwierzyniecka 9 (2), 10 (2), 18; ?; Garbarska 5; Wolska 1; Podzamcze 22; Krowoderska 44, 48, 86; Pl. Dominikański 1; Batorego 18 (3), 22; Bracka 6, 13 (2); Franciszkańska 1; Gołębia 5 (2), 16, 22; Biskupia 10; Groble 7; Łazienka 5; Zgoda 1.

Z Obwodu II: Basztowa 18, 27 (3); Wielopole 4, 10, 12, 14, 16, 20; Lubicz 3, 13, 19; Szlak 23 (2), 31; Radziwiłłowska 6, 14, 15; św. Filipa 25; Długa 9, 12, 22, 35, 39, 57, 59 (2); Kurniki 5; Pędzichów 3; Warszawska 5; Floryańska 20, 28, 29, 53; Topolowa 13, 22, 24 (2), 34; św. Marka 7 (2); Sławkowska 6; Niecała 10; Pańska 12; Jasna 4, 5, 10 (2); Kopernika 25; Rakowicka 9, 17, 21; Aryańska 6; św. Krzyża 3 (2); św. Sebastyana 8 (2); Blichowa 26 (2); Zielona 5; Helzlów 3;

Pijarska 6 i ?; Pędzichów 7; Bosacka 5; Warszawska 14 (3); Kolejowa 3; Grzegórzecka 1 (3); św. Gertrudy 29; Starowiślna 7 i 19 (2).

Z Obwodu III: Augustyańska 15 (2), 24 (3), 30; Dietla 33, 38 (2), 51, 52 (2), 58 (3); 59, 61 (2), 64 (2), 77 (2), 105; Kupa 9, 12 (2); Józefa 5, 6, 11, 12 (2), 18, 19, 21 (2), 22, 44; Krakowska 7, 12, 17 (2), 27, 29, 33, 36, 43 (2), 46 (2), 52; Kolatek 5 (2), 6, 12; Miodowa 15, 17, 32; św. Agnieszki 1 (2); Skawińska 13 (3); Stradom 5, 10 (2), 27; Zamek 3; Szeroka 20, 21; Gazowa 6; Bożego Ciała 8, 18; Starowiślna 29 (3), 36 (2). Razem doniesiono:

Z obwodu I o 64 chorych

Z obwodu II o 80 „

Z obwodu III o 77 „

Z Krakowa o 11 „

Obcych było 63 chorych, t. j. 21,3% wszystkich chorych.

Najwięcej szerzyła się płonica w obwodzie III. Najwięcej chorowało w obwodzie I w ul. Grodzkiej, Zwierzynieckiej i nad Rudawą; w obwodzie II w ul. Długiej, Topolowej i Wielopole; w obwodzie III, w ulicy Dietla Krakowskiej i Józefa.

Najwięcej zgłoszono z jednego domu, ul. Skawińska 13; z ul. Starowiślniej 29; Warszawskiej 14, i Grzegórzeckiej 1. 1 po 3 przypadki.

c) Umarło z płonicy: Razem 109 osób t. j. 3,9% wszystkich zmarłych, a 1,3 na 1000 mieszkańców.

d) Ani źródła choroby, ani sposobu szerzenia nie dało się napewne stwierdzić, podobnie jak dla błonicy i dławca. Płonica cały rok bez przerwy panowała, nasilając się i wolniejąc w miarę tego, jak pora pozwalała więcej się stykać dzieciom ze sobą, albo jak po wakacjach więcej dzieci szkolnych do miasta zjechało.

e) Środki zaradcze stosowano te same jak i w błonicy. Szkołę na Kleparzu zamknięto z powodu, że u stróża dzieci zachorowały na tak długo, aż cały gmach szkolny należycie odwietrzono.

Dzieci chore oddano do szpitala.

5. Odra (Morbilli).

a) Zachorowało i umarło.

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
V	—	—	1	—	—	1
X	—	—	1	—	—	—
XI	1	—	7	—	—	1
Razem	1	—	9	—	—	2

Zatem dopiero przy końcu roku zaczęto więcej donosić o przypadkach odry.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I. Pijarska 11 (2); Basztowa 4, 5 (2).

Z Obwodu II. Wielopole ?; M. Rynek 1; Zakład Lubomirskich.

Z Obwodu III. Stradom 10; Dietla 36.

c) Umarło z odry 2 dzieci t. j. na 100 zmarłych 0,07, na 1000 ludności 0,02.

d) Zawleczono odrę ze wsi okolicznych, gdzie od dłuższego czasu panowała. Musiała się ona bardziej zagęścić w mieście, lecz o niej zazwyczaj zanedbują donosić, dopóki jej charakter nie jest złośliwy.

e) Zarządzenia nie były wskazane ze strony urzędowej żadne, gdyż odra jeszcze się nie bardzo rozszerzyła i przebiegała łagodnie.

Dur osutkowy (Typhus exanthematicus).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło.		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	D.
II	10	2	—	—	—	—
III	3	—	—	2	—	—
IV	—	—	1	1	—	—
V	—	2	—	—	—	—
VI	1	2	—	—	—	—
VII	1	3	—	1	1	—
VIII	2	1	—	1	—	—
IX	2	1	—	1	—	—
X	6	—	—	—	—	—
XI	3	2	—	3	1	—
Razem	28	13	1	9	2	—

Najwięcej przypadków zgłoszono w Lutym i Październiku; żadnego nie było chorego świeżego w Styczniu i Grudniu.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I: Karmelicka 17 i 70.

Z Obwodu II: Pl. Matejki 25; Ogrodowa 8; Plac Szczepański 3; Starowiślna 13 i 49; Długa 33; św. Łazarz.

Z Obwodu III: Schronisko Br. Alberta 9 chorych; Józefa 6.

Bożego Ciała 16 i 21. Wązka 2; św. Sebastyana 18 i 28; Dajwór 6; św. Wawrzyńca 16; Skaleczna 8; Kupa 12 i ?. — Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 2 chorych

Z obwodu II° o 7 „

Z obwodu III° o 20 „

Obcych chorych było 13.

Endemia wytworzyła się w schronisku Br. Alberta w innych w innych miejscach jawiły się sporadyczne przypadki.

c) Umarło razem 10 osób t. j. na 100 zmarłych 0,3, na 1000 mieszkańców 0,1.

d) Źródło choroby i jej szerzenie się. O pierwszym chorym doniesiono z ul. Józefa 6, mianowicie u szynkarza, do którego uczęszczały włóczęgi ze schroniska Br. Alberta. We 2 dni później doniesiono o chorym ze schroniska Br. Alberta mężczyźnie. Pierwszy tam zachorował 5 lutego, ostatni 10 marca. Prawie równocześnie zachorowała służąca w ul. Bożego Ciała, która miała bywać w szynku razem z włóczęgami w ul. Józefa 6. Dnia 16 lutego zapadła kawiarka przy Pl. Matejki 5; dnia 10 marca szynkarz w Ogrodowej 8. Inni chorzy mieszkali w rozmaitych stronach miasta.

Bardzo jest prawdopodobnem, że do schroniska przywieźli zarazę ze Lwowa sami bracia, a przez włóczęgów stamtąd dostała się do szynku przy ul. Józefa. Szynkarz w ul. Ogrodowej i kawiarka na placu Matejki mogli się zarazić od włóczęgów do nich uczęszczających.

e) Zarządzenia poczyniono jak najenergiczniejsze, aby zarazę zlokalizować w schronisku. Schronisko zamknięto strażą policyjną, odwietrzano całe dwukrotnie, włóczęgów w nich kąpano i dobrze żywiono kosztem gminy. Na ten cel wydała gmina 1272,27 zhr. Szynk i kawiarnię, gdzie mogło nastać zarażenie również zamknięto na czas odwietrzania. W innych mieszkaniach przez dur osutkowy nawiedzonych polecono przedewszystkiem chorych odwieść do szpitala, rzeczy ich odwietrzyć, a izby, w których leżeli, wybielić i wyczyścić.

7. Dur brzuszny (Typhus abdominalis).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	6	3	4	4	—	4
II	2	—	1	1	—	1

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
III	3	6	2	—	—	1
IV	3	2	1	2	—	—
V	4	4	4	—	1	1
VI	1	3	2	2	3	—
VII	1	2	—	2	—	—
VIII	3	7	2	2	1	1
IX	6	4	3	2	—	—
X	7	4	5	3	3	3
XI	11	4	6	4	1	1
XII	6	1	3	1	—	3
Razem	53	40	33	23	9	15

Najwięcej było chorych: W Listopadzie, Październiku i Wrześniu,—najmniej: w Lutym, Lipcu i Kwietniu.

Śmiertelność nie szła równolegle z chorobliwością, co jest naturalnem wobec przewłocznego przebiegu choroby.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z obwodu I: Kraszewskiego 4 (2); Dolne młyny 3; Stolarska 11; Jagiellońska 9; Grodzka 9, 25, 32, 40, 60; Wolska 26, Łobzowska 8.

Z obwodu II: Sławkowska 6 (4), 8, 22, św. Łazarz 4 przypadki; Krzywa 6 (4); Kopernika 11 (4), Lubomirskich 9 (2); Rakowicka 15 (2), św. Jana 10; Bosacka 10; św. Krzyża ?; Szlak 55; Topolowa 17; Warszawska 48; Lubicz 19; Szczepańska 11; Floryańska 32 i 42; Szpitalna 21; Długa 48, św. Gertrudy 1; św. Tomasza 5.

Z obwodu III: Krakowska 7, 43 (2), 44, 55; Szeroka 27 (2); Dajwór 4 (2); Józefa 46 (2); Starowiślna 29, 32; Zamek 2; Miodowa 30; Schronisko Br. Alberta 1 chory; Bożego Ciała 16; Podbrzezie 10; Skaleczna 8; Ciemna 20; Dietla 29, 47, 66; św. Wawrzyńca 20, 28; Węgłowa 3; Gazowa 5. Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 12 chorych

Z obwodu II° o 36 „

Z obwodu III° o 28 „

Z Krakowa o 7 „

Obcych było 43 chorych t. j. 18,1% wszystkich chorych.

Najwięcej chorych było w obwodzie II, a w nim domy te same jak: Krzywa 6, Sławkowska 6 i budka kolejowa w ul. Kopernika, wykazały po 4 chorych. Dziwa tylko, że w ulicy Lubomirskiego, Ra-

kowickiej i Topolowej, gdzie grunt niedawno zabudowany, jawiły się przypadki tyfusu brzuszego. Być może, że w części przyczynił się do tego rów przy wale rogatkowym, wszelakimi nieczystościami przepełniony.

W obwodzie III. Krakowska 43, Szeroka 27, Dajwór 4, Józefa 4, wykazały po 2 chorych. Są to domy nie więcej zanieczyszczone, aniżeli inne na Kazimierzu.

c) Umarło: Razem 47 osób.

Na 100 zmarłych 1,6. Na 1000 mieszkańców 0,4.

d) Powstanie i szerzenie się duru brzuszego.

Panował on przez cały rok i nasilił się jak zwykle we Wrześniu, a doszedł do punktu kulminacyjnego w Listopadzie. Rozproszone były przypadki po całym mieście prawie w tych samych miesiącach.

e) Zarządzenia były te same, jak dla innych zaraz, a oprócz tego polecono wszędzie, gdzie się dowiedziano o przypadku duru brzuszego, wlewać do studni mleko wapienne, oczyszczano następnie studnie i zbadano stan dołów kloaczych względnie kanałów, aby zepsute kazać naprawić.

8. Czerwonka (Dysenteria).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	4	—	—	1	—	—
II	—	1	—	1	—	—
III	1	1	—	1	2	—
IV	1	—	—	—	—	—
V	1	1	—	2	—	—
VI	—	1	—	—	—	—
VII	—	3	1	—	—	—
VIII	12	4	10	4	—	2
IX	7	11	9	4	2	1
X	7	1	—	—	2	—
XI	3	1	1	—	—	—
<hr/>						
	Razem 36	24	20	14	6	3

Najwięcej było chorych we Wrześniu i Sierpniu, żadnego nie było chorego w Grudniu.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z obwodu I: Karmelicka 1, 8, 33, 52; Koszary Franciszka Józefa, Dominikańska 13, Krowoderska 9, 32; Biskupia 7, Wolska 5.

Z obwodu II: Długa 10, 15, 42, 46, 57; św. Jana 13 (2); Floryańska 44; Wielopole 11; św. Gertrudy 25; św. Filipa 8; Szczepańska 11; Sławkowska 14; Mikołajska 5; Ogród angielski 1; św. Łazarz 1.

Z obwodu III: Schronisko Brata Alberta 1. Bernardyńska 17; Kupa 17; Koletek 4 (3), 5; Dietla 53, 73; Stradom 13; św. Katarzyny 1; Braci Miłosierdzia 1; Bożego Ciała 5; Estery 13.

Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 10 chorych

Z obwodu II° o 16 „

Z obwodu III° o 14 „

Obcych było 40 t. j. 50% wszystkich chorych.

Najwięcej doniesiono z II obwodu. Zagnieździła się czerwonka najbardziej w ulicy Karmelickiej, Długiej i Koletek.

c) Umarło raząem 23 osób t. j. na 100 zmarłych 0,8. Na 1000 mieszkańców 0,2.

d) Źródło choroby nie dało się wykryć i szerzenie się jej nie było tego rodzaju, żeby można było powiedzieć, iż następowało przez bezpośrednie zetknięcie się z chorym. Jedynie w ulicy Koletek w tym samym domu czterech chorych od siebie się zaraziło na pewne.

e) Zarządzenia: Chorych odosobniano, odchody ich odwietrzano i rzeczy.

9. Gorączka połogowa (febris puerperalis).

Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało	Umarło
II	2	2
III	1	1
IV	1	1
V	1	1
VI	3	3
VII	1	1
VIII	1	1
X	4	4
XI	2	2
XII	2	2
Razem 18		18

Przypadki gorączki połogowej doszły do urzędowej wiadomości, wówczas dopiero gdy się zakończyły śmiercią.

Dotyczyły one kobiet przeważnie przywiezionych do szpitala.

10. *Zapalenie opon mózgo-rdzeniowych nagminne* (Meningitis cerebro-spinalis epidemica).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	2	—	—	—
II	—	1	2	—	—	1
III	—	—	9	2	1	4
IV	4	3	3	3	1	3
V	2	1	1	4	—	3
VI	—	—	—	1	—	—
VII	—	3	4	2	—	1
VIII	—	—	2	1	1	3
X	—	1	2	1	—	3
XI	—	—	—	—	—	1
XII	—	—	7	—	—	5
<hr/>						
Razem	6	9	32	14	3	24

Najwięcej było chorych w Kwietniu i Marcu; żadnego nie meldowano w Czerwcu, Wrześniu i Listopadzie.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z obwodu I: Poselska 9, Studencka 5, Rynek 10, Kanonicza 4.

Z obwodu II: Basztowa 10, Lubicz 3, Helzlów 3, Wielopole 10, św. Jana 10, Pędziców 7, Mikołajska 2.

Z obwodu III: Krakowska 17, 25, 33, 39; Dajwór 4, 6; Piękarska 3, Skawińska 8, 12; Koletek 12, Kupa 10, Józefa 10, 21, 25; Starowiślna 36; Ciemna 17, Stradom 13, św. Wawrzyńca 11, Podgórska 12.

Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 4 chorych

Z obwodu II° o 7 „

Z obwodu III° o 18 „

Z Krakowa było 4, z której ulicy niewiadomo.

Obcych chorych było 35 t. j. 55,5% wszystkich chorych. Najwięcej było chorych z ulicy Krakowskiej.

c) Umarło razem 41 chorych: Na 100 umarłych 1,4. Na 1000 mieszkańców 0,5.

d) Źródło choroby nieznane, prawdopodobnie zależne od gruntu. Szerzyła się przeważnie w obwodzie III jako najczęściej zanieczyszczonym. We wszystkich obwodach były rozproszone przypadki.

11. *Influenca*.

Influenca panowała w Marcu, w Kwietniu i Maju i wykazano ją wtedy jako przyczynę śmierci razem w 10 przypadkach.

12. *Przymiot (Lues)*.

Przymiot 6 razy u dzieci, raz u mężczyzny 56 letniego wykazano jako przyczynę śmierci.

13. *Zimnica (Malaria)*:

Zimnica 2 razy była przyczyną śmierci u dzieci pochodzących z okolic Krakowa znanych jako ogniska zimnic uporczywych.

14. *Zapalenie ślinianek przyusznych nagminne (Parotitis epidemica)*.

Zapalenie ślinianek panowało w Grudniu pomiędzy dziećmi szkolnymi, z charakterem bardzo łagodnym.

15. *Róża (Erysipelas)*.

a) Zachorowało i umarło.

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	D.
I	2	3	—	1	1	—
II	1	—	2	2	—	2
III	4	—	—	2	—	1
IV	3	—	—	2	—	—
V	2	—	1	—	1	—
VI	1	—	—	—	—	—
VII	1	1	1	—	2	—
VIII	1	—	—	—	1	—
IX	1	—	—	1	—	—
X	3	13	1	—	2	—
XI	7	1	1	—	—	—
XII	9	2	—	3	—	—
<hr/>						
Razem	37	20	6	11	7	3

Róża panowała cały rok tak w mieście jak i w szpitalach i w okolicznych wioskach. Najbardziej zagęściła się w Październiku, Listopadzie i Grudniu.

b) Doniesiono razem:

Z obwodu I^o o 6 chorych

Z obwodu II° o 12 „

Z obwodu III° o 6 „

Z Krakowa było 6 chorych, których mieszkanie nie było podane i obcych było 35 chorych t. j. 55,5%.

16. *Ropnica i posocznica* (Pyæmia i septicoemia).

Skutkiem ropnicy i posocznicy umarło razem 31 osób.

W szpitalach 23 osób

W obwodzie I 1 „

W obwodzie II 2 „

W obwodzie III 5 „

17. *Szczękocisk i tężec noworodków* (Trismus et tetanus neonatorum).

Razem umarło dzieci 8.

W obwodzie I 1

W obwodzie II 1

W obwodzie III 5

W szpitalu 1

18. *Zapalenie pępka* (Omphalitis).

Z zapalenia pępka umarło razem 6 dzieci.

W obwodzie II 1

W obwodzie III 5

19. *Tężec* (Tetanus).

Z tężca po zranieniu umarło 4: 3 mężczyzn i 1 kobieta.

20. *Zakażenie* (Infectio).

Z zakażenia niedającego się bliżej oznaczyć nawet i po sekcji zwłok umarły 4 osoby.

21. *Wodowstręt* (Lyssa humana).

Z wodowstrętu umarły 3 osoby; właścicielka realności w ulicy Topolowej 23—mająca 75 lat w czerwcu; córka służącej siedmioletnia z Kadźwi w sierpniu i córka wyrobnicy siedmioletnia z Dębniak w Listopadzie.

Pierwsza najprawdopodobniej nabawiła się wścieklizny w ten sposób, że ulubionego pieska całowała w pyszczek, mając zęby zepsute, bo pokąsaną nie była. Wcale się nie leczyła, bo nie wierzyła, że piesek jej był wściekły. Druga była leczona w zakładzie Prof. Bujwida, lecz wkrótce z domu wróciła do szpitala z wybitnym wodo-

wstrętem. Trzecia była dopiero w szóstym dniu po pokąsaniu leczona, lecz bez skutku, bo wkrótce potem choroba wybuchła.

W zakładzie Prof. Bujwida szczepiono przeciwko wodowstrętowi razem osób 104, z których 4 nieukończyły go prawidłowo. Ze 108 osób, które się zgłosiły do zakładu, było 30 pokąsanych przez zwierzęta, których wściekliznę stwierdzało próbne szczepienie cząstki ich mózgu królikowi, lub też śmierć osób przez nie pokąsanych. 41 osób pokąsanych przez zwierzęta, których wściekliznę stwierdziła sekcja weterynarska, wreszcie 37 osób pokąsanych przez zwierzęta o wściekliznę posądzone.

Zarządzenia przez Magistrat wprowadzone w życie przeciwko szerzeniu się wścieklizny utrzymano przez cały rok w mocy, a mianowicie: polecono psy zaopatrywać w kaganiec, albo prowadzić je na smyczy. Psów bez kagańca i nie na smyczy prowadzonych złowiono i zaraz zabito—razem 877.

Uchwalono także podnieść opłatę od psów samców.

22. *Wąglik* (Anthrax).

Z wąglika umarły 3 osoby; rolnik, oficjał pocztowy i wyrobnik. Nie można było dociec, czy mieli styczność z bydłami choremi na wąglik.

23. *Śluzoropotok niemowląt* (Blennorrhoea neonatorum) i *Jaglica* (Trachoma).

Śluzoropotok i jaglica były przedmiotem leczenia w klinice i w szpitalach przeważnie. O istnieniu jaglicy przekonano się u 6 popisowych na placu poborowym. Tych wysłano na leczenie do kliniki.

B. Częściej jawiające się choroby.

1. *Gruźlica* (Tuberculosis).

Z gruźlicy umarło razem 507 osób.

Na 100 umarło 21,5

Na 1000 mieszkańców 7,5.

Najwięcej umarło w II i I kwartale; najwięcej w Kwietniu i Maju, najmniej w Październiku.

2. *Zapalenie płuc* (Pneumonia),

Z zapalenia płuc umarło razem 380 osób

Na 100 umarło 13,7

Na 1000 mieszkańców 4,8

Najwięcej umarło w Kwietniu, Maju i Marcu; najmniej w Październiku, Wrześniu i Grudniu.

Nieżyt żołądka i jelit u dzieci (cholera infantum).

Z cholery umarło razem 174 dzieci.

Na 100 umarło 6,2

Na 1000 mieszkańców 2,10

Najwięcej umarło w Lipcu, kiedy bywały największe upały—
najmniej w Styczniu.

3. *Nieżyt żołądka i jelit (cholera nostras).*

Z nieżyty żołądkowo-kiszkiowego umarło razem 23 osób; naj-
więcej w III i IV kwartale.

4. *Choroby serca i naczyń.*

Choroby serca i naczyń były 178 razy przyczyną śmierci, czyli
z nich umarło:

Na 100 umarłych 6,4

Na 1000 mieszkańców 2,2

5. *Nowotwory (Neoplasmata).*

Z nowotworów umarło razem 156 osób.

Na 100 umarło 5,6

Na 1000 mieszkańców 1,8

6. *Śmierć gwałtowna.*

Śmiercią gwałtowną umarło 80 osób, a mianowicie:

śmiercią przypadkową 37 osób

z samobójstwa 35 „

z cudzej ręki 8 „

7. *O p i l s t w o.*

Z opilstwa umarło 4, a doniesiono o nałogowych pijakach ra-
zem 611 t. j. o 405 mężczyznach i 206 kobietach.

Ogólne zarządzenia profilaktyczne.

Dla oddzielenia osób podejrzanych o zarazę gmina ma wynajętą
realność przy placu Aryańskim od czterech lat za rocznym czynszem
1400 złr. gdzie izolowano także osoby w czasie cholery podczas od-
wietrzania ich mieszkań i rzeczy. Dla leczenia chorych zakaźnych
ma gmina wynajęty cały dom od Braci Miłosierdzia za ich kościołem

przy ul. Krakowskiej l. 50 za czynszem rocznym 1000 złr., gdzie może znaleźć pomieszczenie około 50 chorych.

Jeden i drugi dom nie potrzeba było zajmować na cel, w jakim są wynajęte, gdyż dudem osutkowym dotknięci, w przytulisku Brata Alberta w miesiącu Lutym znaleźli pomieszczenie na oddziale zakaźnym szpitala św. Łazarza rozporządzającym 20 łózkami. Towarzyszów zaś chorych izolowano w odwietrzanych izbach zakładu po wytuszczeniu i przebraniu w odwietrzoną odzież.

Do przewożenia chorych zakaźnych ma gmina osobny wóz własny, a na wypadek potrzeby przewożenia więcej chorych osobliwie cholerycznych, wojskowość wypożyczyła 5 wozów sanitarnych gminie. Chorych zakaźnych przewozi służba ze straży pożarnej. Wozy po użyciu zaraz się dezynfekuje jak i odzież służby odwietrzaniem zajętej.

Zakład dezynfekcyjny miejski był cały rok czynny. Utrzymanie jego kosztowało około 700 złr. Z powodu rozmaitych chorób oddawanymi do odwietrzania rzeczami był napełniony 75 razy.

W szpitalu św. Łazarza okazał się przyrząd dezynfekcyjny ruchomy Rychnowskiego jako niepraktyczny i źle funkcjonował, z tego powodu oddawał szpital ten rzeczy zakażone do zakładu dezynfekcyjnego miejskiego.

Przyrząd stały dezynfekcyjny Thursfielda używany w szpitalu św. Ludwika i w domu karnym, podobnie przyrząd stały Rychnowskiego w aresztach policyjnych dobrze funkcjonował.

Do odwietrzania mieszkań jest przeznaczony stale jeden robotnik, który pod dozorem straży pożarnej spełnia swój obowiązek i jest w odpowiednie ubranie i przybory opatrzony. Izby zakażone zazwyczaj poleca się bielić, do czego są robotnicy ze straży pożarnej prawie zawsze używani.

III. Służba zdrowia. Liczba lekarzy cywilnych w porównaniu z r. 1894 nie zmieniła się. Było ich razem 175.

Przybyło ich 33, przesiedliło się 29, umarło 4. Pomiedzy zmarłymi było 3 profesorów wydziału lekarskiego i 1 lekarz prywatny.

Osiedlił się emerytowany Prof. szkoły Weterynarskiej. Weterynarz jeden prywatny przeniósł się z Krakowa.

Akuszerek jak w r. 1894, tak i w 1895 r. spisano 125. Przybyło ich 10, przesiedliło się 9, umarła 1.

Magistrów w farmacji było 32, t. j. o 8 więcej, aniżeli w roku

zeszłym. Bez dyplomu asystenta nie było żadnego. Uczniów aptekarskich było 5, mniej o 1, aniżeli w r. 1894.

Pensje lub wynagrodzenia, jakie pobierają lekarze od Rządu kraju, gmin lub prywatnych stowarzyszeń lub zakładów, są następujące:

L e k a r z		Pensja zł. a.	Dodatek służbowy	Pięćciolecie zł. a.	Wynagrodzenie zł. a.
C. k. Lekarz powiatowy		1100	300	—	—
Profesorzy zwyczaj. wydz. lek.		1800	480	5 po 200	—
1 Profesor nadzwyczaj. wydz. lek.		1500	420	—	—
1 Profesor nadzwyczaj. wydz. lek.		1200	420	—	—
Asystenci		600	—	—	—
Demonstratorzy		300	—	—	—
Fabryki cygar		—	—	—	800
Krynickiego Zakładu Kąpiel.		—	—	—	—
Policyjny		—	—	—	600
Seminarjum naucz. męzkie		—	—	—	300
" " żeńskie		—	—	—	300
Elew na klinice, chirurg.		500	—	—	—
Szpitala św. Łazarza	Dyrektor	1600	—	3 po 300	—
	Prymarjusze	1200	—	3 po 200	—
	Sekundarjusze I kl.	600	—	—	—
	" II kl.	500	—	—	—
	Prymarjusz Pr. wydz. lek.	—	—	—	600
Lekarz gminny		—	380	2 po 190	400
Fizyk miejski		1900	250	2 po 100	—
Lekarze miejscy		1-y 1000 2-ch 800	200	2 po 80	—
Szpitala Br. Miłosierdzia		—	—	—	200
Szpitala św. Ludwika	Dyrektor	600	—	—	—
	Prymariusz	600	200	—	za administr. 400
	Sekundarjusze	600	—	—	—
Szpitala Izraelickiego		—	—	—	2-ch po 600
Kasy chorych		1-y 1200 3 po 800	—	—	—
Zakładu Helzlów		—	—	—	600
Zakładu Lubomirskich		—	—	—	200
Tow. Dobroczynności		—	—	—	300
Akcyza		—	—	—	300
Kolejowi }		—	—	—	1—1450 1—1140 1— 700 1— 660
Domu kary		—	—	—	625

Aptekę spadkobierców śp. Trauczyńskiego nabył Ślęczkowski, a aptekę Skalskiego wydzierżawił Jahr, zaś poprzedni jej dzierżawca przeniósł się do Nowego Targu.

d. c. n.

STAN SANITARNY M. WARSZAWY ZA ROK 1895.

podał **Dr. J. Polak.**

W d. 1 stycznia 1895 (s. s.) ludność Warszawy wynosiła 535968 (307674 kat., 20984 prawosł., 16525 protest., 190300 żydów, 485 innych wyznań).

Urodziło się dzieci 22300 (42,61‰) zmarło 13259 (24,7‰), prócz 1222 noworodków martwo urodzonych; ludności miejskiej zmarło 12281 (22,91‰).

Mężczyzn urodziło się 11,552, kobiet 10,748, zmarło mężczyzn 7687, kob. 6794 (wraz z martwo urodzonymi).

Najwięcej zmarło (3927) z powodu chorób narządu oddechowego; z powodu chorób trawienia zmarło osób 1781; z liczby chorób zakaźnych szkarlatyna zabrała najwięcej ofiar (451), tyfus wysypkowy (12), róża (32) i ospa (37)—najmniej.

Nadzór sanitarny w roku 1895 nie uległ zmianie w porównaniu z latami poprzednimi; tylko oprócz zwykłego personelu zaproszony był jeden lekarz do specjalnego nadzoru nad Szmulowizną, oraz dwóch do nadzoru nad Powiślem i statkami przybywającymi do miasta (z powodu obawy ewentualnego ukazania się cholery w tych częściach miasta lub zawleczenia drogą wodną).

Warszawa jest miastem, w którym więcej niż w każdym innym wielkiem mieście w całej monarchji ściągają się *kar za wykroczenia sanitarne*. W roku sprawozdawczym takich wyroków uzyskała władza policyjna ogółem na sumę 18482 rubli kary, nielicząc wypadków dobrowolnego uporządkowania domów lub zakładów, których to wypadków było około 7000.

Ulic *skanalizowano* 8. Ogólna liczba skanalizowanych ulic wynosi 147, a domów 1780 (366 w roku 1896); ulic na starych kanałach istnieje 55.

Wodociąg przeprowadzono na 4 ulicach miasta i 33 przedmieścia Pragi, domów połączono 240 (ogółem 3800); wszystkie niemal ulice zaopatrzone są już w rury wodociągowe.

Bruki ułożono: asfaltowy na 1 ulicy, drewniany na betonie na 4, granitowy na 3, zwyczajny kamień polny na 9.

Plantacje. Ulic zadrzewionych było w r. 1895 w Warszawie 32, na Pradze 11, placów zadrzewionych 5 i 3, skwerów 23 i 4, ogrodów i parków 4 i 1, szkółek 1 i 1. Drzew i krzaków w r. 1895 zasadzono 245443; wydatki wyniosły 64343 rubli.

Cmentarze. Na cmentarzu brudnowskim pochowano zwłok 8568, na pragskim żydowskim 2054, na warszawskim żydowskim 2054, na powązkowskim 1253, na Wolskim 1110, na ewangelickim 43, na mahometańskim 9, na kamionkowskim 4.

Szkół podległych Inspekcji szkolnej znajdowało się z końcem roku 1895—591, a mianowicie 2 trzyklasowe, 80 elementarnych, 1 niedzielna handlowa, 29 niedzielnych rzemieślniczych, 75 prywatnych szkół i 404 chederów; ani inspekcja szkolna, ani też żaden niższy zakład naukowy nie posiada lekarza swego, tylko niektóre pensje prywatne posiadają takowych. Kubiczność i warunki sanitarne w ogóle pozostawiają tu bardzo a bardzo wiele do życzenia.

Stan sanitarny fabryk i zakładów przemysłowych był jak zwykle nader rozmaity; niektóre większe zakłady znajdują się w wybornych warunkach sanitarnych, inne, zwłaszcza mniejsze, a tych największa jest liczba, przedstawiają opłakane warunki; ale najgorszym ze wszystkich jest brak mieszkań dla ludności robotniczej, pod którym to względem Warszawa jak wiadomo, jest w wysokim stopniu upośledzoną. Ambulatorja z apteczkami znajdowały się w 48 fabrykach; najczęściej lekarze fabryczni przyjmują w ambulatorjach 2 razy tygodniowo, zaś felczerzy bywają codziennie.

Szczepienie ospy. Miasto w r. 1895 wyasygnowało podobnie jak lat poprzednich 1500 rubli na utrzymanie 14 stacji bezpłatnego szczepienia ospy we wszystkich cyrkulach, które funkcjonowały od 1-go maja do 13-go lipca. Instytut szczepienia ospy przy szpitalu Dz. Jezus zaopatrywał je w limfę ospową. Liczba szczepień zakomunikowana Urzędowi lekarskiemu, wyniosła 20460. W 14 stacjach cyrkulowych zaszczepiono ospę 10780 dzieciom; przyjęło się 10640, nieprzyjęło się 176, wynik wątpliwy w 264 wypadkach

Szczepienie wścieklizny. Szczepieniom tym poddano w r. 1895 osób 669 (394 mężcz. i 275 kob., 354 osób starszych nad lat 15).

Najwięcej szczepionych pochodziło z gubernji Warszawskiej (143) i piotrkowskiej (114). Najwięcej (292) przybyło w 2—5 dni po ukąszeniu.

Ukąszonych przez psy było osób 637, przez koty—25, po 2—przez wilki i krowy, po 1 przez konia, lisa i człowieka.

Najwięcej przybyło: w lipcu (86), czerwcu (79), sierpniu (71), październiku (71) i maju (70); najmniej w styczniu (29).

Zmarło osób po ukończeniu kuracji 2; nadto otrzymano wiadomość o 1 zmarłym w rok po ukąszeniu i kuracji. Natomiast Instytut przytacza 4 wypadki śmierci bez kuracji. 3 razy stosowano szczepienia w wypadkach w których następnie doświadczenia na królikach wykazały, że psy nie były wściekłe; następstw nie obserwowano. Stosowaną była metoda wzmocniona (od 8—6 dniowych dochodząc do 2 i 1—dniowych przetworów). Kuracja trwała 8—14 dni; wstrzykiwano 2—3 razy dziennie po 2 cent. sześć. gęstej emulsji.

W pracowni ehemicznej miejskiej wykonano rozbiorów 682 (najwięcej: wina—171).

Ogłędzin prostytutek w domach publicznych (ogólna liczba kobiet była 2399), wykonano 22726, pojedynczych (ogólna liczba 1232)—63660; przymiot u pierwszych wykryto 73 razy, u drugich 178. Nowych pociągnięto do ogłędzin 655, przymiot wykryto u 46.

Personel do wykonywania dezynfekcji w mieście składał się z 5 osób, w tej liczbie jeden etatowy dezynfektor. Karetą do przewożenia chorych, 8 hydropultów i kilka blaszanych przyrządów do dezynfekcji obok jednej kamery dezynfekcyjnej w domu zarobkowym na Pradze stanowią uposażenie taboru dezynfekcyjnego.

Liczba łóżek szpitalnych wynosiła w r. 1895—5124, w tej liczbie: pod bezpośrednim zarządem Rady miejskiej dobrocz. publ. 2474, pod kontrolą tylko tejże Rady—167, pod zarządem Okręgu Wojskowego 1824, pod zarządem Tow. Czerwonego Krzyża—90, w prywatnych zakładach leczniczych—217.

W lecznicach płatnych udzielono porad 63281 osób, w ambulatorjach Czerwonego Krzyża 33440.

Do zakładów gimnastyczno-leczniczych uczęszczało osób 1451.

Do 4 istniejących kantorów stręczenia mamek mających upoważnienie Urzędu lekarskiego zgłosiło się 1044 mamek.

Lekarzy praktykujących liczono 706 (w tej liczbie 8 kobiet), akuszerów 298, felczerów 380, dentystów 89 (w tej liczbie 17 kobiet), masażystów 62.

Aptek było 46 (2 homeopatyczne). Ogólna liczba recept wykazana w r. 1895 wyniosła 778,793.

DZIAŁ SPRAWOZDAWCZY.

21-e Zebranie doroczne Niemieckiego Związku Ochrony Zdrowia Publicznego, w Kielu dnia 10—13 Września 1896.

Treść ważniejszych odczytów.

C. Fraenkel. **Zwalczanie błonicy.** 1) Przyczynę błonicy stanowi lasecznik *Loefflera*. Ten znajduje się: *a*) stale na chorych częściach (skóra, błony śluzowe), *b*) często w otoczeniu chorego, *c*) rzadko na błonach śluzowych zdrowego człowieka. 2) Zараżenie następuje: *a*) bezpośrednio od chorego na zdrowego (kaszel, pocałunki), *b*) pośrednio (pościel, bielizna, ubranie, naczynia, zabawki, żywność). 3) Choroba rozwija się jedynie przy istnieniu skłonności. A więc zwalczanie błonicy polega na: 1) niszczeniu zarazka *a*) w chorym przez *a*) szybkie leczenie i skrócanie przebiegu choroby za pomocą środka *Behringa*, *β*) miejscowe leczenie środkami odkażającymi, *b*) w otoczeniu chorego przez odkażanie; 2) zamknięciu dróg, które zarazek przenoszą: odosobnianie, nieuczęszczanie do szkoły, zakaz zebrań gromadnych dzieci, opieka nad środkami żywności. Dla punktu 1 i 2 ważnym jest *a*) wczesne bakterjologiczne rozpoznanie choroby *b*) surowo spełniane zawiadamianie władz o każdym przypadku. 3) Zwalczanie skłonności przez *a*) pielęgnowanie jamy ust, nosa i gardzieli, *b*) uodpornianie surowicą *Behringa*.

Merkel. **Udział lekarzy w higienie przemysłowej.** Mówca nie żąda udziału lekarzy w inspekcji fabrycznej, bo brak im wykształcenia technicznego. Żąda za to ustanowienia lekarzy urzędowych, doradców inspekcji, którzy by wcale praktyką lekarską się nie trudnili.

Thiem i Fischer. **Zaopatrzenie ludności w wodę gruntową.** Obaj referenci potępiają użycie wody powierzchniowej (rzeki), ponieważ filtry sztuczne nigdy tak dokładnie nie oczyszczają wody, jak to czyni grunt; to też gorąco zalecają użycie wody gruntowej. Zebranie nie wyraziło żadnej ostatecznej rezolucji w tej mierze.

Brennecke. **Przytułki dla położnic.** Autor zaleca gorąco stworzenie wielkiej liczby tych instytucji w Niemczech. Wogóle żadnej prawie dyskusji na „Zebraniu“ nie było. (Deut.-Med. Woch. 1896, № 38).

E. Leyden i F. Schaudinn. **Leydenia gemmipara Schaudinn, nowa korzenionózka pełzakowata znaleziona w przesięku otrzewnym żywego człowieka.** Badania nad etjologią nowotworów złośliwych w latach ostatnich zajęły się przeważnie istotami z gatunku najniższych ustrojów zwierzęcych.

U dwu chorych z *ascites* znalazł *Leyden* w płynie przez nakłócie wypuszczonym twory żyjące, które zoolog *Schaudinn* nazwał: *Leydenia gemmipara*, a których związek z jednocześnie istniejącym

rakiem przypuszczać można. *Leydenia* okazała się korzenionózką (rhizopodon), do pełzaka (amoeba) podobną.

H. Kossel. Do statystyki leczenia błonicy surowicą. (Deut. Med. Woch. 1896, № 22).

Przeciwnicy wniosków o powodzeniu leczenia swoistego błonicy twierdzą, że zwiększony przypływ chorych do szpitali (więc i przypadków małego natężenia, czego przed epoką surowicy nie bywało) jest jedyną przyczyną zmniejszonej odsetki śmiertelności. Kossel w tablicach następnych dowiódł, że i *bezwzględna* liczba śmierci *zmniejszyła* się od czasu leczenia surowicą, *pomimo* zwiększonej liczby chorych.

Tablica I.

Liczba przyjęć i zgonów od błonicy w Charité (Berlin).

Rok	Przyjęć	Z tego zmarło
1886	116	51
1/I 1887 do 31/III 1888	157	86
1/IV 1888 do 31/III 1889	163	92
1889/90	167	87
1890/91	140	83
1891/92	104	65
1892/93	152	83
1893/94	168	77
1894/95	306	41
1895/96	265	39
	Przeciętnie 146	Przeciętnie 78
	" 285	" 40

Tablica II.

Przyjęcia i zgony od błonicy we wszystkich szpitalach Berlina.

Rok	Przyjęć	Z tego zmarło	Rok	Przyjęć	Z tego zmarło
1885	1928	789	1891	1764	623
1886	1738	609	1892	2074	837
1887	1636	598	1893	2450	951
1888	1446	523	1894	2890	804
1889	1623	573	1895	3061	484
1890	1792	695			

W Charité już w r. 1894/1895 wszystkie prawie dzieci leczono surowicą, gdy w innych szpitalach leczenie swoiste zaczęto stosować później; więc też dopiero w r. 1895 wynik jest wyraźnym.

Tablica III.

Zameldowane wypadki choroby i śmiertelność od błonicy w całym Berlinie.

Rok	Zameldowano	Zgonów	Rok	Zameldowano	Zgonów
1886	6968	1662	1891	3504	1106
1887	5438	1392	1892	3683	1342
1888	4190	1195	1893	4315	1637
1889	4220	1210	1894	5220	1416
1890	4586	1601	1895	6106	987

Tablica IV.

Śmiertelność od błonicy w miastach niemieckich mających więcej niż 15000 mieszkańców.

Rok	Absolutna liczba śmiertelności od błonicy	Na 100000 mieszkańców zmarło od błonicy
1886	12211	124
1887	10970	107
1888	10142	96
1889	11919	108
1890	11915	105
1891	10484	84
1892	12365	97
1893	16557	130
1894	13790	101
1895	7611	53

} Przeciętnie 106

Tablica V.

Śmiertelność od błonicy w Paryżu w ciągu ostatnich lat 10.

Rok	Zgonów od błonicy	Rok	Zgonów od błonicy
1886	1524	1891	1363
1887	1565	1892	1398
1888	1718	1893	1262
1889	1706	1894	993
1890	1639	1895	411

Nowsze prace dotyczące się błonicy.

Hecker. (Münch. Med. Woch. 1895 № 18). **Śmiertelność od błonicy w większych miastach Niemiec w ciągu lat 1883—1893.** Autor uwzględnia 15 miast Niemiec i Wiedeń. Przychodzi do wniosku, że w większych miastach śmiertelność od błonicy stale się zmniejsza, najwyraźniej w Berlinie, Hamburgu, Lipsku i Monachjum; przeciwnie, w Kolonji i Sztutgardzie — wzrasta. Wzrost ludności w miastach w żadnym nie jest związku z liczbą przypadków błonicy.

Wassermann. **O wrażliwości osobniczej i o zapobieganiu błonicy.** Na zasadzie doświadczeń przychodzi autor do wniosku, że wrażliwość na błonicę nie jest powszechną; prawdopodobnem jest, że osoby niewrażliwe przenoszą zarazek, same pozostając zdrowymi. Ten sam fakt znamy odnośnie do cholery. W celu zapobiegania błonicy należy badać bakterjologicznie każdy przypadek cierpienia gardzieli, zarówno też badać gardziel otaczających chorego. (Zeitschr. f. Hyg. 1895. XIX. Str. 408).

Schaeffer. **Jak długo żyje lasecznik błonicy w śluzie gardzieli ozdrowieńców po błonicy.** (The Brit. med. Journ. 1895. 12 Styczeń). Podług autora — 4 tygodnie aż do paru miesięcy.

Claser. **W sprawie zjawiania się l. błonicy u pozornie zdrowych ludzi.** (Deut. Med. Woch. 1895. № 22). Z liczby 17 zdrowych żołnierzy, u których znaleziono w gardzieli l. bł. zachorowało: 1 na błonicę, 2 na zap. gardzieli mieszkowate, a czwarty po kilku tygodniach miał porażenie pobłonicowe, co znaczy, że chociaż nie było błon, l. bł. jady wytworzył.

Démétriades. **Wpływ wody na l. błonicy.** Na zasadzie doświadczeń laboratoryjnych dochodzi autor do wniosku, że woda zawierająca l. bł. może być pośrednikiem zarazy.

Schanz. **Do etjologii błonicy.** (Odbitka z Jahresber. des Gesell. für Natur—u. Heilkunde zu Dresden 1894 — 1895). Widzi w t. zw. *bacillus Xerosis* osłabiony tylko lasecznik błonicy.

Wright i Emerson. **L. błonicy po za ustrojem ludzkim.** Autorzy znaleźli zjadliwe laseczniki błonicy w szczotce i kurzu na trzewikach piastunek w oddziale dla błonicy miejskiego szpitala w Bostonie.

Gołowkow. **L. błonicy na różnych tkaninach** (Wojenno - medic. Żurnał. 1895). Na płótnie, pozbawione światła i wilgoci giną po 16—21 dniach, na zielonym kastorze—po 13 dniach, na szarem suknie—dłużej niż dni 26 żyć mogą. Przy świetle rozproszonem żyją na płótnie do 20 dni, na kastorze i suknie przeszło 20 dni.

Fischl i Wundschein. **Ciała ochronne we krwi noworodka; stosunek surowicy krwi noworodka do l. błonicy i jadu błonicy.** (Cent. f. Bak. 1896. XIX. Str. 652). Wiadomo, że noworodki rzadko zapadają na niektóre choroby zakaźne (wysypki ostre, błonica); nieznaną jest przyczyna tego faktu (rzadsza sposobność zarażenia się, czy wrodzona odporność?). W szeregu doświadczeń znaleźli autorzy we krwi noworodka ciała ochronne (Schutzkörper) przeciw błonicy.

Hewlett i Nolan. **Badanie bakterjologiczne 1000 przypadków błonicy klinicznej.** (Brit. med. Journ. 1896. № 1831). W 587 przypadkach znaleziono laseczniki K.-L., w 409 nie znaleziono ich.

Reger. **Upowszechnianie się błonicy.** (Cent. für Bakt. 1896. XIX. 888).

I. Kiedy chory na błonicę jest zaraźliwym, kiedy zaś — nie?

1) W okresie wylegania choroby pasorzyty nie opuszczają gospodarza, więc nie upowszechniają się.

2) Początek choroby i początek przenoszenia się zarazka zachodzą w jednym i tym-że czasie (t. zw. „dojrzałość“ choroby).

3) Przenosi człowiek (jego zwyczaj).

4) Przy upowszechnianiu się zachowaniem bywa prawo cyklicznego rozwoju, pasorzytowi błonicy właściwego.

II. Jaką rolę grają przedmioty nieożywione przy przenoszeniu zarazka?

1) Powietrze go nie przenosi.

2) Wpływu żadnego nie wywierają: klimat, lokal, stosunek

gruntu do odpadków, zanieczyszczenie gruntu, nowe budowle, tworzenie się ognisk zarazy.

3) Ciągła zmiana terenu jest dla epidemji błonicy charakterystyczną.

III. Jaką rolę grają drobnoustroje ropotwórcze, zwykli towarzysze lasecznika błonicy?

1) Równocześnie z powiększeniem się przypadków błonicy — wzrasta liczba zapadnięć na inne choroby zakaźne.

2) Wszystkie choroby zakaźne zależą głównie od drobnoustrojów ropotwórczych; chociaż pojedynczy t. z. swoisty drobnoustrój bierze górę nad nimi chwilowo, ale główna część objawów zależy zawsze od drobnoustrojów ropotwórczych.

3) Drobn. ropotwórcze zawsze towarzyszą lasecznikowi błonicy; są to jego „mamki,” utrzymujące go przy życiu w chwilach, gdy nie ma odpowiedniego dla siebie podłoża.

IV. Jakie inne momenty wpływają na upowszechnianie się błonicy?

1) Usposobione do błonicy są głównie te dzieci, które przez odosobnienie były przed zarazą chronione. $\frac{2}{3}$ przypadków odpowiada wiekowi dzieci nieuczęszczających jeszcze do szkół.

2) Przebycie błonicy daje pewien stopień odporności przeciw tej chorobie.

3) Względnie mało ludzi choruje na błonicę (w porównaniu np. do odry).

4) Czy można sztucznie (surowicą) wywołać dostateczny stopień odporności — jest rzeczą niezdecydowaną.

V. Krytyka zabiegów używanych.

1) Szybkie i zupełne odosobnienie nie zawsze można wykonać.

2) Zakaz uczęszczania do szkoły nie daje zupełnego bezpieczeństwa.

3) Zamknąć szkołę należy jedynie przy massowem zachorowaniu.

4) Odkazanie przedmiotów martwych nie ma sensu.

5) Zapobieganie polega na utrzymywaniu w czystości jamy ust, nosa i gardła, i na przyzwyczajeniu się do higienicznego postępowania w obcowaniu z bliźniemi.

Reyes. Żywotność l. błonicy po za ustrojem (Centr. für Bakt. Refer. 1896. XIX. 886).

Trwanie żywotności laseczników błonicy.

	W ciemności		Przy świetle	
	Wysuszone	Wilgotne	Wysuszone	Wilgotne
Jedwab'	5 dni	8 dni	4 dni	6 dni
Papier	4 „	8 „	3 „	5 „
Płótno	12 „	18 „	5 „	15 „
Szlam	100 „	120 „	74 „	120 „
Piasek	18 „	34 „	5 „	34 „

S. S.

LISTY W SPRAWACH ZDROWOTNYCH NA PROWINCJI.

Zgierz, w Sierpniu 1896 r.

Trwająca tu od dłuższego już czasu, wskutek braku rynków zbytu, stagnacja w przemyśle sukieniczym, srodze odbija się na stosunkach zdrowotnych robotniczej ludności tutejszej. Bieg produkcji w naszych zakładach przemysłowych z dniem każdym się zmniejsza: fabryki redukują znacznie cyfrę robotników i skracają dzień roboczy¹⁾. A na pomyślniejsze ukształtowanie się powyższych stosunków nie zanosi się tak prędko.

Jeśli dotychczas zarobek tutejszego robotnika z ledwością, i to nie zawsze, wystarczał na opędzanie najniezbędniejszych potrzeb, to obecny stan rzeczy, wskutek usuwania się robotnikowi pracy z rąk, zaczyna mu dotkliwie już doskwierać. Pożywienie jego składa się obecnie przeważnie z chleba i kartofli; żołądek zapycha robotnik surowymi ogórkami, w postaci mizerji; coraz częściej widzimy na stole biedaka t. zw. „kapłon“: gorącą wodę z wdrobionym w nią chlebem, z dodatkiem soli i kawałka słoniny... To też, naturalną kolejną rzeczy, w sferze tej coraz częściej zaczynają, zwłaszcza wśród dzieci, pojawiać się choroby trawienia (Gastro-enteritis ac., Dysentheria i t. d.).

Dopóki pora ciepła, wyparty z fabryki robotnik, z powodu zmniejszonego zapotrzebowania w fabryce pracy, może sobie jeszcze jako tako radzić, zajmując się mularką, rozbijając kamienie przy szosie i t. p.; lecz gorzej będzie, gdy nastaną surowe mrozy, kiedy znaleźć pracę trudniej jeszcze, a tu tymczasem przybywa w rozchodzie taka pozycja, jak opał..

Wprawdzie zastój w przemyśle ma miejsce nie poraz pierwszy w naszym mieście. W podobny sposób zapisał się w dziejach Zgierza rok 1884. Nędza wśród robotniczej ludności, wskutek braku codziennych zajęć, była wówczas tak wielką, że fabrykanci głośnie rozdawali materiały spożywcze w naturze przez miesiące kilka (od Maja do Września).

Z dziedziny reform sanitarnych w fabrykach tutejszych zanotować wypada ważną innowację. Otóż kilka miesięcy temu zapadła uchwała inspekcji fabrycznej w sprawie obowiązkowego, na rachunek fabrykanta, szczepienia robotnikowi ospy ochronnej. W tym celu zaopatrzone fabryki w odpowiednie książki, w których lekarz

¹⁾ W niektórych fabrykach dzień roboczy trwa już nie dłużej, jak od 8-ego rano do 4-ego po poł.

fabryczny notuje nazwisko robotnika, dalej zapisuje, czy ten ostatni ma szczepioną ospę i kiedy? i t. d.

Wypełnianie powyższych rubryk rzuca nieco światła na tę sprawę i nastęrcza kilka uwag.

Otóż co się okazuje:

1) Większość pracujących w tutejszych zakładach przemysłowych ma szczepioną ospę i to raz jeden tylko w życiu.

2) We wszystkich spotrzeganych przezemnie przypadkach zaszczepienie miało miejsce wyłącznie prawie w dzieciństwie.

3) Ślady powtórnego szczepienia ospy wśród osobników płci obojej, w wieku 15—60, należą do nadzwyczajnej rzadkości.

4) Jest dosyć znaczny procent osób, którym nigdy w życiu ospy nie szczepiono ¹⁾.

5) Między osobami, króre nie miały nigdy szczepionej ospy, spotykamy częściej mężczyzn, rzadziej — kobiety.

6) Wielu z robotników chorowało na ospę naturalną (blizny).

Rzecz oczywista, że nowe instrukcje fabryczne są ze stanowiska bezpieczeństwa i zdrowia pierwszorzędnej dla robotniczej ludności wagi. Raz powzięta i wprowadzona zasada szczepienia robotnikowi ospy, posiada nieocenioną wartość na przyszłość. Szkoda tylko, że doniosła ta reforma fabryczna obowiązuje jedynie większe zakłady przemysłowe, (w których pracuje najmniej 60 robotników), pracujący bowiem w mniejszych zakładach odsunięci są od udziału w korzyściach, jakie zapewnia powyższa reforma. Być może, że wobec niezwykle złych warunków ekonomicznych doby dzisiejszej, rozciągnięcie omawianej reformy i na mniejsze fabryki byłoby obecnie nie na rękę ich właścicielom. Za to, gdy wróci normalny stan rzeczy — spodziewać się należy — że, będzie można sprawę wprowadzenia reformy w mniejszych fabrykach załatwić również w myśl interesów biednego robotnika i wyjednać dla wyosobnionej dotychczas garstki pracujących korzystanie z przepisów, ofiarowanych przez nowe prawo.

A teraz słów kilka o zachowywaniu się tutejszego ogółu wobec Wystawy Hygienicznej.

Zdawałoby się, że Wystawa powinna była słusznie rościć sobie prawo do uwagi mieszkańców takiego ogniska wytwórczego, jakim jest miasto nasze, gdzie każdy niemal krok, zwłaszcza w dziale przemysłowym, zaznacza się antytezą założeń higienicznych ²⁾. Tymczasem było inaczej. Wystawa ogółu nie pociągała; a ci, co reprezentują tu szkodliwe dla zdrowia warunki pracy setek robotników, zachowywali się wobec niej obojętnie. Zaledwie kilka osób,

¹⁾ Ze ścisłym wyszczególnieniem cyfr wstrzymuję się do chwili, kiedy rewizją wszystkich robotników ukończę i materiał zebrany zostawię.

²⁾ „Miasto Zgierz ze stanowiska sanitarnego“ Zdrowie. 1896 (Styczeń — Marzec).

i to przeważnie nie przemysłowców, zwiedziło Wystawę, a i ci na brak rozrywek na Wystawie narzekając z głównej treści jej nie wiele się starali zaczerpnąć.

Okolica dała natomiast dowody żywszego zajęcia się sprawami Wystawy. Kilka osób z okolicy zajmowało się gorliwie wypełnianiem wysłanych im kwestjonariuszów w sprawie żywienia się, odzieży i letnich mieszkań (z Lućmierza, Kargulca, Szczawina i Kęblin). To też na pochwałę tych osób poczytuję sobie za miły obowiązek nadmienić, że z zadania swego wywiązały się bez zarzutu.

E. Sonnenberg.

K R O N I K A .

Z prasy. Przyjazd do Warszawy głośnego w Europie okulisty, rodaka naszego Dra Gałęzowskiego z Paryża spowodował cały szereg wzmianek w piśmie codziennych, które to wzmianki stawiając w fałszywym świetle szanownego gościa naszego, oczywiście nie poinformowanego o tych niedźwiedzich przysługach, zarazem usiłowały okryć śmiesznością i miasto nasze i samą prasę. Opisywanie o tem jak tutejsi ignoranci trzymają w ciemnościach pacjentkę, a Dr G. rozjaśnia atmosferę, jak „Pan Bóg przemawia jego ustami,” i t. p. wszystko to zakrawa na farsę, krzywdzącą naszych okulistów, którzy wszak nie w Łyso-bykach odbywali studja.

Komisja królewska do zbadania sprawy szczepienia ospy w Anglii, pod prezydencją lorda Hershella, złożona z piętnastu powag lekarskich i członków parlamentu, ukończyła świeżo ankietę i rezultaty swe ogłosiła na 1200 stronach druku in folio (ważących 13 funtów). Komisja w ciągu 7 lat obserwowała kilka epidemji i zebrała opinię 186 osób do komisji nie należących (ogółem odpowiedź na 31308 pytań). Wykazawszy dowodnie decydujące znaczenie szczepienia ospy, ankietę jednak przychodzi do wniosku iż dotychczasowy przymus szczepienia pod karą pieniężną lub więzienia powinien być ograniczony, a mianowicie zastąpiony przez inne prawo. Otóż, zdaniem komisji, zamożni przeciwnicy szczepienia zawsze kary zapłacą w celu uchronienia dzieci od tej operacji, biedni przekonani o szkodliwości szczepienia raczej narażają się na więzienie a nie poddają dzieci szczepieniu; sprowadza to rozdrażnienie i zwiększenie liczby przeciwników szczepienia. Lubo tedy część tychże pod groźbą kary ulega prawu, cel nie zostaje osiągnięty. Natomiast istnieje znaczna liczba uchylających się od szczepienia tylko z powodu niedbalstwa i właśnie na tę przyczynę powinna być zwróconą uwaga prawodawcy. Dla tego też komisja wnosi, aby prawo obowiązujące pod karą pieniężną, było zastąpione przez przymus szczepienia warunkowy, t. j. aby rodzice mieli prawo zgłaszać się do biura sanitarnego tłumacząc powody dla których nie mogą lub nie chcą poddać dziecka operacji szczepienia. W ten sposób leniwi i niedbali zostaną do szczepienia zmuszeni, tłumaczenie się bowiem jeszcze większy sprowadza kłopot, zaś przeciwnicy z przekonania nie będą zmuszani, ale często perswazja wakcynatorów nie wpłynie na zmianę ich zdania.

Godzina śmierci. Według danych przytoczonych przez „British Med. Journal“ z 26 b. m. wypada, iż śmierć następuje najczęściej pomiędzy 4 a 10 godziną rano. Mianowicie zaś godziny 4—8 są najfatalniejsze w tej mierze. Statystyka opiera się przeważnie na cyfrach zebranych przez Watsona (13854 obserwacji) i Schneider'a (27984).

Redaktor i Wydawca *J. Polak.*

MATTONI'S
GIESSHÜBLER
reinsten alkalischer
SAUERBRUNN

ZAKŁAD KURACYJNY
I WODO-LECZNICZY
Giesshübl-Puchstein
pod Karlsbadem
ŹRÓDŁA
Giesshübler Sauerbrunn
PICIE WÓD i KĄPIELE.
MIEJSOWOŚĆ KLIMATYCZNA

Najlepszy napój dietetyczny i chłodzący.
HENRYK MATTONI, Franzensbad, Karlsbad, Wiedeń, Peszt.
247912

Strzedz się podrabia-
nych i nastawianych

Uznane przez Radę Lekarską w Warszawie i Departament Medyczny
w Petersburgu, potwierdzone przez p. Ministra S. W.

Dla kaszlących i osłabionych SŁODOWY EKSTRAKT i KARMELKI

z Miodu, Słodu i Ziół leczniczych,

Nagrodzone na wystawach higieniczno-lekarskich w Warszawie,
Krakowie, Lwowie i na Środkowo-Azjatyckiej w Moskwie.

Fabryki

ulica

„LELIWA“ w Warszawie

Zgoda Nr. 6.

Wyłączna sprzedaż w Aptekach i Składach aptecznych.

Zwracać uwagę na fir-
me i na opakowaniach.

PAROWA FABRYKA
CZEKOLADY, KAKAO I CUKRÓW DESEROWYCH
Jana Fruzińskiego

w Warszawie,

poleca

Wyborną Czekoladę i Kakao w proszku
na sposób holenderski

oraz

Cukry deserowe, Czekoladki, Karmelki i t. p.

Wielki wybór

B o m b o n i e r e k

krajowych i zagranicznych po cenach niskich.

Cukry, zgodnie z wymaganiami *hygjeny* przyrządzane są na *natural-
nych sokach owocowych.*

Fabryka: Polna № 26/28, róg Mokotowskiej (dom własny).

Skład Główny i Kantor: Marszałkowska № 133.

Filja: Senatorska № 6, róg Miodowej.

URBANOWICZ I RÓŻYCKI.

Skład materiałów aptecznych,

LABORATORYUM

CHEMICZNO-FARMACEUTYCZNE

i

PAROWA FABRYKA

ŚRODKÓW OPATRUNKOWYCH

Krakowskie-Przedmieście Nr. 17

wprost kościoła po Karmelickiego

W WARSZAWIE.

Wata i Gaza hygroskopijne i nasycane.

Bandaż

Ceratka do kompresów.

Papier synapismowy.

Vlinsi i Thapsia.

Plastry smarowane.

Dezynfector ścienny samo działający
(niezawodny środek na mole).

Oliwa najlepsza Nicejska i do palenia.

Esencya octowa.

Woda Kolońska.

Perfumy zagraniczne i krajowe.

Mydła toaletowe i lecznicze.

Wody mineralne.

Tran.

Benzyna do czyszczenia i palenia oraz
wszelkie materjaly apteczne.

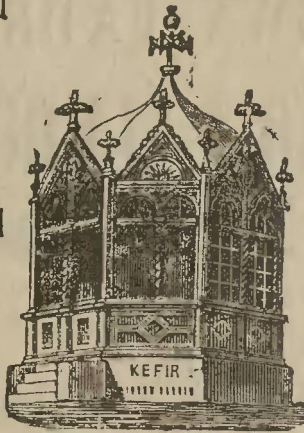
Sprzedaż hurtowa i detaliczna.

Ceny najniższe.

SPECYALNY SKŁAD
Prawdziwego leczniczego kefiru

KLAUDYI SIGALINY
Z KAUKAZU
przy ul. Królewskiej N. 31
i
W OGRODZIE SASKIM
we własnym pawilonie.

Trzy medale złote na osta-
tnich wystawach w Paryżu
i w Warszawie.

KEFIR W DOMU.

Wróciwszy z Kaukazu przy-
wiozłam ze sobą wielki zapas naj-
lepszych grzybków kefirowych do
wyrabiania kefiru w domu. Do
grzybków dołącza się dokładny,
bardzo łatwo zrozumiały przepis
do wyrabiania kefiru. Grzybki
i kefir z nich, podług mego prze-
pisu przyrządzony, został nagro-
dzony różnemi medalami.

Filja w Lublinie i Łodzi.

SKŁAD WIN
T. FUKIERA

istniejący przeszło 300 lat

NA STAREM-MIEŚCIE № 27/46.

Specyjalnie wina Węgierskie i inne wina
zagraniczne.

RUMY I COGNAKI.

NATURALNY COGNAC

Z WINOGRON KRYMSKICH

fabryki „IMPERIAL“

W WARSZAWIE.

Fabryka zostaje pod kontrolą p. Prof. N. Milicera. Koniak analizowany
przez D-rów Nenckiego i Zawadzkiego. Koniak „IMPERIAL“ jaknajczystszy
produkt z wina zalecany chorem i rekonwalescentom przez powagi lekarskie.

Sprzedaż hurtowa od 1 1/2 wiadra w kantorze fabryki — detaliczna
w znaczniejszych handlach win w Warszawie i na prowincji.

W I N O
S A I N T - R A P H A È L .

Wino Saint-Raphaël pomaga trawieniu. Smak wina tego znakomity i dobrze wpływa na podniesienie sił. Wino to przygotowane jest według metody **Pa-steura**. Zwracać baczność uwagę, by każda butelka zaopatrzona była w stempel russkiej komory celnej. Dostać można we wszystkich Handlach Win, Składach Aptecznych i aptekach.

WYBORNE W SMAKU.

ZAKŁADY ROLNICZO-PRZEMYSŁOWE

Wystawa Hy-
gieniczna
w Warszawie
1887 r.

GOSPODARSTWO MLECZNE

DYPLOM
UZNANIA

MŁYN PAROWY,
Gorzelnia i Rektyfikacja Spirytusu
oraz FABRYKA DROŻDŻY PRASOWANYCH

KAROLA HENNEBERGA

Dominium Nowodwór, przy St. Dr. Żel. Teresp. N.-Mińsk.

poleca:

MLEKO HYGIENICZNE NIEZBIERANE.

Produkcja powyższego mleka dostarczana jest każdodziennie do Warszawy w 2-ach odmianach:

I-mo: Mleko w stanie naturalnym, wprost po udoju, sprzedaż w naczyniach porcelanowych. II-do: Mleko po udoju, centryfugowane i pasteuryzowane, sprzedaż w naczyniach szklanych. Niezależnie od powyższego **Mleko zsiadłe, Serwatka, Maślanka, Kefir** oraz **Masło** własnej produkcji. Tak pierwsze, jak i drugie poleca się jako pokarm, głównie dla **Niemowląt, Rekonwalescentów** lub **Osób chorych**.

Zarząd interesu mlecznego w Warszawie

Królewska Nr. 21.

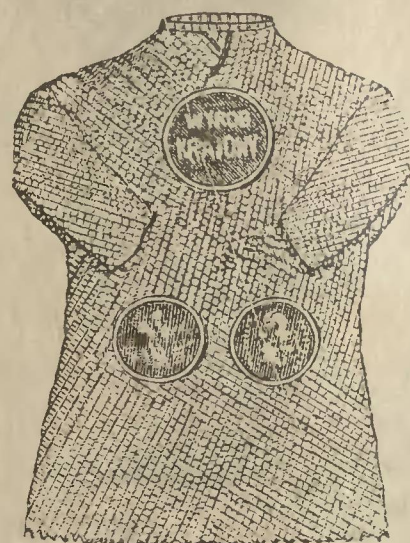
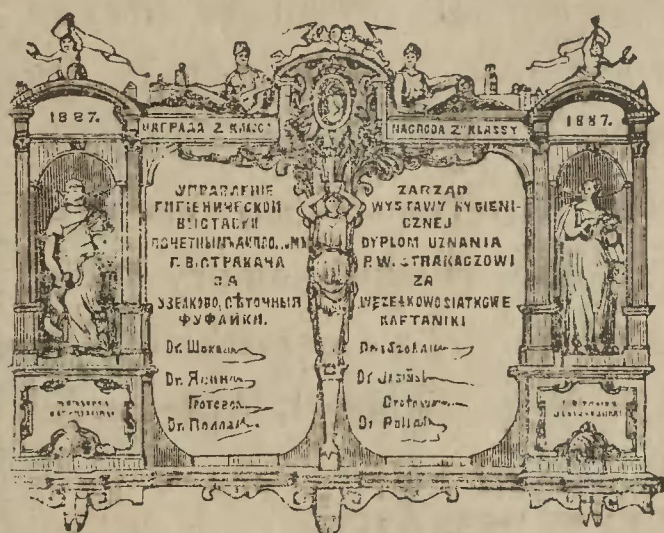
HYGIENICZNE KOSZULKI SIATKOWE

Ktore każdy dbający o swe zdrowie nosić powinien.

Bezwarunkowo zasługują na wyjątkową uwagę i szerokie rozpowszechnienie

Zabezpieczające od przeziębienia

KOSZULKI SIATKOWE NORMUJĄ TEMPERATURĘ CIAŁA

gdyż między skórą a koszulą zwykłą w szerokich oczkach koszulki siatkowej znajduje się zawsze warstwa wolnego powietrza, ogrzanego ciepłotą ciała, a zatem najodpowiedniejszej temperatury, przytem koszulki siatkowe pod względem ekonomicznym są najpraktyczniejsze! bo Tanie, Trwałe i Czyste, piorą się zwyczajnie (**bez maglowania**) i nigdy nie kureżą. Koszulki siatkowe są zawsze gotowe na wszystkie miary, wysyłają się odwrotną pocztą w dowolnej ilości rachując za przesyłkę od jednej do tuzina kop. 75, w ilości więcej nad tuzin—franco; pieniądze należy przesyłać pocztą wraz z obstarunkiem. Ponieważ koszulki siatkowe są elastyczne i wyciągają się w szerokość i długość, przeto do miar poniżej oznaczonych, każdy wzrost i tuszę zastosować można.

Koszulki siatkowe

z grubej bawełny dla dzieci, małe	rs. — k. 60,	śred. rs. — k. 30,	duże rs. 1 k. 25
z czystej wełny " męz. i damsk.	" " 1 " 75	" " 2 " —	" " 2 " 25
" " dziecinne	" " 2 " 20	" " 2 " 50	" " 2 " 90
z czyst. jedw. grub. dziecinne	" " — " 75	" " 1 " 16	" " 1 " 50
" " " męz. i damsk.	" " 2 " 50	" " 3 " 50	" " 4 " 50
" " " męz. i damsk.	" " 5 " 75	" " 6 " 50	" " 7 " 20

Adres: do specjalnego Składu bielizny Władysława Strakacz Miodowa № 15 w Warszawie. Tamże znajduje się Wyłączny Skład Wyrobów z prawdziwej Wełny Sosnowej od Reumatyzmu. Skład Normalnych Wełnianych ubrań systemu Dr. Jaegera i Agentura Alpejskiego Sosnowego Olejku i Ekstraktu do kąpieli Józefa Mack z Reichenhal. Specjalne Cenniki wysyłają się franco.

Własnego wyrobu, nagrodzone listem pochwalnym na Warszaw.
Wystawie Hygienicznej w 1887 roku.

Kakao Kuracyjne,

Miałko proszkowane i pozbawione tłustych
części po Rs. 1 kop. **30**, za 1 funt

ORAZ

ŁUPIŃKI KAKAOWE,

jako napój zdrowy, a nie narkotyczny,
w cenie **15** kop. za funt,

poleca firma

„RIESE & PIOTROWSKI“

w Warszawie.

Sprzedaż hurtowa i detaliczna w kantorze firmy, przy ulicy
Elektoralnej Nr. 23 w podwórzu,

detaliczna w filji

Senatorska Nr. 8

oraz we wszystkich handlach kolonjalnych
w Warszawie i na Prowincji.

SKŁAD WIN

J. LIJEWSKIEGO S^{KA}

Przysięgły dostawca win

DLA KOŚCIOŁÓW,

w Warszawie Krakowskie-Przedmieście Nr. 6.

naprzeciw Kościoła Ś-go Krzyża.

Poleca czyste i wystające **Wina Węgierskie**, oraz wszelkie gatunki win zagranicznych i stare **kuracyjne Koniaki**, przedewszystkiem zaś **chorym i rekonwalescentom**, używającym wina na wzmocnienie sił, szlachetniejsze gatunki **Maślaczy** i wytrawnych. Kupującym wina węgierskie beczkami, obliczamy cenę oryginalną. Na baryłki wyślamy do wszystkich stacyi dróg żelaznych w Królestwie i Cesarstwie począwszy od 3 garncy w cenie 5,00, 5,50, i 6,00 rs. za garniec.

Cenniki na żądanie franco, bezpłatnie.

Poręczamy tylko za wina **srowadzane wprost od firmy.**

Дозволено Цензурою.—Варшава 25 Сентября 1896 г.

W Drukarni St. Niemiery, Plac Warecki № 4.

TOWARZYSTWO AKCYJNE BROWARU

W. KIJOK & Co

ulica Żelazna Nr. 59.

Telefonu Nr. 596.

S P E C Y J A L N A

Fabrykacya Lodu Sztucznego

KRYSTALICZNEGO i HYGIENICZNEGO

za pomocą maszyn systemu Lindego.

Cena za blok wagi 1½ puda 60 kop.

w abonamencie 10% rabatu.

Do wewnętrznego użytku dla Restauracyi, Cukierni,
Aptek, Szpitali, Domów prywatnych etc. etc.

Lód sztuczny przewyższa swą twardością, przezroczystością i siłą oziębiającą lód naturalny, nadto wyrobiony z wody wodociągowej lub dystalowanej — nie posiada bakteryi.

BROWAR wyrabia:

Piwo Bawarskie Lagrowe.

" Pilzeńskie na sposób zagraniczny.

" Monachijskie ciemne.

" Export.

ZARZĄD GŁÓWNY

DÓBR I INTERESÓW

M. i L. HR. KRASIŃSKICH

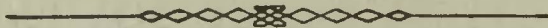
podaje do wiadomości, iż od dnia 25-go kwietnia 1896 r. dr Feliks Topolski, ordynuje w zakładzie hydropatycznym „**GOPLANA**,” oraz administruje stacją klimatyczną doliny Ojcowskiej i willami, na letnie mieszkania przeznaczonemi.

Pobyty w **Ojcowie** uprzyjemnić będzie gościom: stała orkiestra, teatru amatorskie, koncerty, reuniony, wspólne spacery i wycieczki, bilard, kręgielnia, krikiet, strzelnica i łódki na jeziorze. Powozy i konie wierzchowe na miejscu po cenach umiarkowanych.

Codziennie omnibus na stacji Olkusz drogi żelaznej iwangrodzko-dąbrowskiej. Cena za przejazd omnibusem do **Ojcowia** rs. 1 od osoby. Na zamówienie na stację Olkusz wysyłane będą powozy czterokonne po rs. 7 i bryczki krakowskie po rs. 2 kop. 50.

Na miejscu dwa hotele: „Pod Łokietkiem“ i „Pod Kazimierzem“ prowadzone przez pp. Kossakowskiego i Piwowskiego, oraz kilkanaście willi umeblowanych.

O wszelkie wiadomości pobytu w **Ojcowie** i kuracyi w „**Goplanie**“ dotyczące, zechce Szanowna Publiczność zwracać się wprost do d-ra F. Topolskiego, który przez cały rok zamieszkiwać będzie w **Ojcowie**.

Objawszy z dniem 25 kwietnia r. b. w administrację zakład hydropatyczny „**Goplana**“ i **Dolinę Ojcowską wraz z willami**, zawiadamiam, iż po wprowadzeniu najnowszych ulepszeń, zakład otwarty będzie w połowie maja r. b. Oprócz wszelkich procedur hydropatycznych, wykonywanych pod moim osobistym dozorem przez wykwalifikowanych kąpielowych z Wiednia, w zakładzie stosowane będą:

1) Elektryzacja (galwanizacja, faradyzacja, franklinizacja, masaże galvano-faradyczny).

2) Mechanoterapia (gimnastyka szwedzka i na aparatach, masaże ręczne i aparatem Limberga).

3) Kuchnia dyetetyczna, prowadzona pod dozorem lekarskim, pozwalająca na ścisłe przeprowadzenie kuracji dyetetycznej w szerokim zakresie (według Ebsteina, Schweiningera, Weir Mitchela etc.).

4) Na górach Ojcowia urządzono ścieżki o normalnem wznoszeniu się do leczenia chorób płuc i serca metodą Oertel'a.

5) Wszelkie wody i kąpiele mineralne. Zakład hydropatyczny „**Goplana**“ urządzony został do całorocznego przyjmowania chorych.

Oprócz niżej podpisanego, rok cały zamieszkującego w Ojcowie, podczas sezonu konsultować będą w dniach oznaczonych zaproszeni specjaliści.

Lekarz i Administrator **Dr F. Topolski.**

Tom XXI.

Nr 132.

Wrzesień 1896.

ZDROWIE

MIESIĘCZNIK

POŚWIĘCONY

HYGJENIE PUBLICZNEJ I PRYWATNEJ.

Adres Redakcji: Sto-Krzyzka 25.

WARSZAWA.

W drukarni St. Niemiery,

Plac Warecki № 4.

1896.

TREŚĆ NUMERU:

Artykuł wstępny (str. 365). — *Artykuły oryginalne*. Sprawozdanie zdrowotne uzupełniające Dra J. Buszka, fizyka m. Krakowa za rok 1895 (str. 366). — Stan sanitarny m. Warszawy za rok 1895, podał Dr J. Polak (str. 387). — *Dział sprawozdawczy*. Dwudziestopierwsze zebranie doroczne niemieckiego związku zdrowia publicznego w Kielu (str. 390). — Listy w sprawach zdrowotnych na prowincji (str. 395). — *Kronika*. Z prasy (str. 397). — Komisja królewska do zbadania szczepienia ospy w Anglii (str. 397). — Godzina śmierci (str. 398). — Ogłoszenia.

A. WETTLER. M. NASSIUS

Warszawa, Hoża № 49.

Polecają sanitarne urządzenia: jako to wanny, piece kąpielowe, umywalnie, waterklozety, klozety i pissoary na oleju bezwonne, urządzą ogrzewania centralne i wentylacje, oprócz tego posiadają na składzie filtry Maignena z Paryża, uznane dotychczas za najlepsze.

NAJWYŻEJ zatwierdzone ruszko-francuskie

AKCYJNE TOWARZYSTWO

WYROBÓW GUMOWYCH, GUTAPERKOWYCH

i

TELEGRAFICZNYCH

pod firmą

„PROWODNIK”

w Rydze.

LINOLEUM (Posadzka korkowa.)

Dywany, chodniki i sztuki dla całkowitego pokrycia podłóg i ścian. Kalosze gumowe, Wyroby gumowe, Wyroby gutaperkowe.

Jeneralny Reprezentant **JULIAN MEISEL** w Warszawie.

ulica Senatorska Nr. 22.

Telefonu № 794.

ulica Nalewki Nr. 16.

Telefonu № 965.

Warszawa. Wrzesień, 1896.

Do liczby Towarzystw higienicznych funkcjonujących w Rosji przybyło nowe p. t. „Towarzystwo walki z chorobami zakaźnymi.“ Ustawa tego stowarzyszenia, zatwierdzonego przez p. Ministra spraw Wewnętrznych w d. 5 (17) czerwca r. b. wskazuje iż zakrój jego jest popularny i praktyczny, zaś kompetencja może posiadać zakres jak największy o ile że walka z chorobami zakaźnymi stanowi olbrzymio przeważającą część sztuki sanitarnej.

Ustawa opiewa iż Towarzystwo ma na celu głównie ochronę ludności wiejskiej, przez stosowanie środków profilaktycznych lub też zmierzających do usunięcia już grasującej choroby, oraz przez popularyzację higieny we wskazanym zakresie. W szczególności zaś Towarzystwo ma na celu przygotowywanie personelu sanitarnego, urządzenie lecznic i lazaretów, stosowanie środków izolacyjnych, zwłaszcza zaś w szkołach, wydawnictwa popularne w zakresie higieny, odczyty publiczne i inne przez prawo dozwolone (lub też po wyjednaniu pozwolenia władzy) środki. Towarzystwo może zakładać filje w różnych miejscowościach państwa.

Środki Towarzystwa składać się mają z wkładów członkowskich, z zapisów lub ofiar, z sum wpływających z urządzanych na korzyść Towarzystwa odczytów, koncertów, loterji i t. p.

Członkowie dzielą się na honorowych, założycieli, popierających i współpracowników (czynnych członków). Składka roczna wynosi rubli pięć. Sprawami Towarzystwa zarządza zebranie ogólne członków oraz Rada Towarzystwa, składająca się z 10 członków obieranych przez zebranie ogólne; corocznie ze składu Rady wycofywa się trzech członków, którzy jednak mogą być powtórnie wybierani. Stałym członkiem i przedstawicielem Rządu w Radzie jest dyrektor departamentu lekarskiego lub w razie nieobecności jego, inny delegat departamentu; w razie niezgodzenia się delegata Rządu na wnioski Rady, decyduje Ministerjum spraw Wewnętrznych. Rada stanowi ciało działające i obiera z łona swego prezesa, skarbnika i sekretarza. Towarzystwo jest instytucją prywatną, atoli cieszy się opieką Rządu.

Oczywiście że instytucja wzmiankowana o ile uzyska samodzielne filje, niewątpliwie może stanowić olbrzymi postęp w praktyce higienicznej.

SPRAWOZDANIE ZDROWOTNE UZUPEŁNIAJĄCE.

D-ra Jana Buszka, fizyka M. Krakowa za rok 1895.

A. Stosunki sanitarne.

I. Ruch ludności.

W roku 1895 było w mieście Krakowie:

Małżeństw zawartych razem	791
Urodzin razem	3022
„ żywych	2905
„ nieżywych	117
„ ślubnych żywych	1821
„ nieslubnych „	1084
Przypadków śmierci	2768
Na 1000 ludności, jeżeli się ją przyj- muje średnio na	79336
mieszkańców było:	
Małżeństw zawartych	9,97
Urodzin żywych	36,61
Przypadków śmierci	34,89
Bez obcych 921 umarło	23,21
Chrześcian bez obcych 851	23,60
Żydów bez obcych 75	22,15

Nadwyżka urodzin w stosunku do śmiertelności wynosi na 1000 ludności 1,73.

Razem umarło według wieku:

0—1 mies.	0—1 roku	0—5 r.	5—15 r.	15—30 r.	30—50 r.	50—70 r.	powyż. 70 r.
624	552	808	136	447	551	502	324

Na 100 umarło w wieku:

0—1 mies.	0—1 roku	0—5 r.	5—15 r.	15—30 r.	30—50 r.	50—70 r.	powyż. 70 r.
4,4	19,9	29,1	4,9	16,1	19,9	18,1	11,7

Na 100 urodzonych umarło:

Od 0—1 miesiąca życia	4,3
Od 0—1 roku życia	18,8

Na 100 urodzin żywych wypada:

Ślubnych	62,6
Nieślubnych	37,4

Na 100 urodzonych razem było nieżywo urodzonych 3,8

Na 3022 porodów były akuszerki dyplomowane pomocne rodzącym 1442 razy t. j. na 100 urodzin 47,7 razy.

Reszty porodów akuszerki nie wykazały, chociaż przy nich udzielały niezawodnie pomocy.

Przyczyny wszystkich przypadków śmierci zostały stwierdzone przez lekarzy miejskich i szpitalnych, albo przez sekcję w zakładzie anatomo-patologicznym lub sądowo-lekarskim.

II. Chorobliwość i śmiertelność.

Z chorób zakaźnych umarło: razem 396 osób, t. j. 14,3%, a na 1000 ludności 4,9. Jeżeli się do nich doliczy 70 przypadków śmierci skutkiem chorób przyrannych, wtedy razem umarło 466 osób; na 100 przypadków śmierci 16,8, na 1000 mieszkańców 5,9.

Z większym lub mniejszym nasileniem panowały przez cały rok: Dławiec i błonica, płonica, dur brzuszny, róża i czerwonka.

Jak się nasilały choroby zakaźne w poszczególnych miesiącach, jak się szerzyły w mieście i co przeciwko nim zarządzano, to wykażą następujące zestawienia:

1. Błonica i dławiec (Diphtheritis et Croup).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	47	—	—	18
II	—	—	29	—	—	10
III	—	—	26	—	—	13
IV	—	—	29	—	—	5
V	—	3	26	—	—	5
VI	—	1	35	—	—	15
VII	—	1	26	—	—	7
VIII	—	2	31	—	—	5
IX	1	1	44	—	—	16
X	1	—	42	—	—	8
XI	2	1	33	—	1	3
XII	—	—	22	—	—	4
Razem	4	9	390	1	1	109

Czyli najwięcej było leczonych: w Styczniu, Wrześniu i Październiku,—najmniej w Grudniu, Lipcu i Marcu.

Śmiertelność szła prawie równolegle z chorobliwością.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I. Grodzka 11, 26, 28, 35, 39, 46 (2 przypadki), 55, 62, 77; Łobzowska 23 (4 przypadki) 37 (5 przypadków); Krowoderska 465, 86 i 84; św. Anny 9, 13 i 2; Karmelicka 14, 22 i 57; Franciszkańska 3 i 2; Zwierzyniecka 10 i 30; Krupnicza 19 (2 przypadki); Rynek 37; Garncarska 8; Loretańska 8; Nad Rudawą 23; Szewska 19; Stolarska 9; Poselska 20; Jagiellońska 9; Batorego 20; Straszewskiego 25; Mickiewicza 38; Podwale 14; Łazienna 7; Stachowskiego 105; Kapucyńska 7; Jabłonowskiego 14.

Z Obwodu II. św. Sebastyana 13, 15, 17 (2), 19 (2); Długa 2, 10, 22, 31, 38, 41; Lubicz 6, 23, 24 (3), 34; Wielopole 5, 6, 7 (2); Starowiślna 4, 17, 21, 29; Floryańska 23, 25; Topolowa 11, 17; Szpitalna 20, 28; Szlak 18, 22; Matejki 4, 11; Kolejowa 4 (2), 12; Rakowicka 13; Grzegorzeczka 8; Krzywa?; Pędzichów 21, 22; M. Rynek 5; Zielona 9; św. Filipa 8; Pl. Matejki 4; św. Łazarz?; Kopernika 4; św. Gertrudy 3, Jasna 26; Zacisze 5; Warszawska 8; św. Tomasza 20.

Z Obwodu III: Krakowska 12, 14, 17, 27, 29 (2), 36, 37 (2) 48, 52; Dietla 42 (2), 62, 68, 75 (4); Józefa 1, 5, 21, 36, 40; Dajwór 4 (4), Stradom 5 (3); Gązowa 2, 6 (2), św. Wawrzyńca 13, 16; Przesmyk 5 (2), Starowiślna 81; Szeroka 10; Wolnica 10; Wązka 4, Bożego Ciała 22; Miedzuch 1; św. Sebastyana 22; Kupa 16; Podbrzezie 2; Mostowa 1; Augustyńska 15; Kaźmierz?; Bawół 8.

Czyli razem doniesiono:

Z Obwodu I^o o 51 chorych

Z Obwodu II° o 54 „

Z Obwodu III° o 57 „

Z Krakowa o 22 chorych.

Obcych było 219, t. j. 54,3% wszystkich chorych.

Zatem najwięcej się zagościła błonica i dławiec w obwodzie III, a mianowicie: przy ulicy Krakowskiej, Dietla i Miodowej.

W obwodzie II, chorowało najwięcej w ulicy św. Sebastyana, Długiej i Lubicz; w obwodzie I: w ulicy Grodzkiej, Łobzowskiej i Krowoderskiej.

Najwięcej stwierdzono chorych w ulicy Łobzowskiej 37, bo aż 5 chorych; po 4-ch w ulicy Łobzowskiej 23 i na Dajworze 4.

c) Umarło z błonicy i dławca razem 110 osób t. j. 3,9% wszystkich zmarłych, a na 1000 ludności 1.3.

d) Źródło choroby i sposób szerzenia się jej nie dał się wykazać. Większa połowa chorych przybyła z poza miasta, a w samym mieście mogli ją szerzyć sami lekarze, nie odwietrzając się należycie, dzieci szkolne i wogóle otoczenie chorych. Okoliczność, że w III obwodzie najwięcej było chorych na błonicę, temu przypisać należy, że tam jest najgęściejsze zaludnienie, a najmniejsza schludność.

W ulicy Łobzowskiej i na Dajworze w tych samych 3-ch domach zachorowało po 4—5 dzieci, bo rodzice ich oparli się oddaniu ich do szpitala.

e) Zarządzono, aby chorych nakłaniać do udawania się do szpitala, albo, jeżeli się to nie udało, aby ich jak najbardziej odosobniano.

Rzeczy chorego odwietrzano albo palono, a mieszkanie wybielano i myto. Leczenie zapomocą surowicy przeciwbłonicznej stosowano w 268 przypadkach; ze skutkiem pomyślnym było leczonych 291, umarło 57; pozostało na rok 1896 chorych w leczeniu 10.

2. Krztusiec (Pertussis).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	1	—	—	—
II	—	—	4	—	—	1
III	—	—	—	—	—	—
IV	—	—	—	—	—	—
V	—	—	1	—	—	—
VI	—	—	6	—	—	—
VII	—	—	9	—	—	—
VIII	—	—	12	—	—	4
IX	—	—	11	—	—	—
X	—	—	7	—	—	—
XI	—	—	7	—	—	1
XII	—	—	6	—	—	—
Razem	—	—	64	—	—	6

Najwięcej przypadków meldowano: w Lipcu, Sierpniu i Wrześniu,—najmniej, bo żadnego w Marcu i Kwietniu.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I: Nad Rudawą 11 (3); Studencka 13 (3); Grodzka 25 i 28; Wenecja 3 (2); Jabłonowskich 10; Rynek główny 17; Zwierzyniecka 4; Straszewskiego 1; Gołębia 8.

Z Obwodu II: Radziwiłłowska 7 (3), 19; Kolejowa 13 (2); Szpitalna 20, 24; Topolowa 11 i 34; Szlak 31 i 34; Pędzichów 21 (2); Sławkowska 16, 9; Pawia 22; Kopernika 2; Floryańska 34; Starowiślna 16; Pl. Matejki 5; św. Floryana 11.

Z Obwodu III: Krakowska 29 (2).

Razem doniesiono:

Z Obwodu I° o 16 chorych

Z Obwodu II° o 22 „

Z Obwodu III° o 2 „

Obcych było 24—czyli 37%.

Niezawodnie było chorych o wiele więcej, tylko o nich nie doniesiono, gdyż trudno przypuścić, aby w obwodzie III-im zachorowało tylko dwoje dzieci.

W ulicy nad Rudawą, Studenckiej, Radziwiłłowskiej, zapadło w tychsamyh rodzinach po kilkoro dzieci.

c) Umarło z krztuśca 6-ro dzieci, t. j. na 100 zmarłych: 0,2—na 1000 ludności 0,06.

d) Krztusiec zawleczono ze wsi sąsiednich, gdzie panował.

e) Tępienie krztuśca zarządzono o tyle, że zalecano, aby chore osoby jak najwięcej w porze ciepłej na świeżem powietrzu przebywały, a zdrowe, aby zetknięcia się z choremi zwłaszcza na plantach unikały.

3. Ospa, Ospica i Ospianka (Variola, variolois i varicella).

a) O s p a.

a) Zachorowało:

Miesiąc	Szczepionych			Nieszczepionych		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
III	1	—	—	—	—	—
VII	1	—	—	—	—	—
VIII	—	—	—	—	1	—
XI	—	—	—	—	1	—
Razem	2	—	—	—	2	—

b) Wszyscy chorzy byli obcy. Przybyli z rozwijającą się ospą do szpitala na leczenie.

c) Nie umarł nikt.

d) Zarządzono w szpitalu, aby chorych oddzielono i dano im do posługi ludzi powtórnie szczepionych. Wagony, a względnie wozy, któremi chorzy przyjechali,—odwietrzono.

β) *O s p i c a.*

Zachorowało dwoje szczepionych: dziecko 3 letnie w Czerwcu na Dajworze 3, i służąca lat 24 we Wrześniu w Rynku 35.

Oddano ich do szpitala, rzeczy ich i mieszkanie odwietrzono, a osoby je otaczające polecono zaszczepić, względnie rewakcyonować.

γ) *O s p i a n k a.*

a) Doniesiono:

Miesiąc	Szczepionych			Nieszczepionych		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	2	—	—	—
II	—	—	—	—	—	1
III	—	—	3	—	—	—
IV	—	—	1	—	—	—
V	—	—	7	—	—	—
VI	—	—	2	—	—	—
VII	—	—	1	—	—	—
VIII	—	—	1	—	—	—
IX	—	—	4	—	—	1
X	—	—	—	—	—	—
XI	—	—	3	—	—	1
XII	—	—	2	—	—	2
Razem	—	—	26	—	—	5

Najwięcej było chorych w Maju:

b) Doniesiono: *Z obwodu I:* Zwierzyniecka 15 i 18; Biskupia 10; Łobzowska 8; Kanonicza 22; Rajska 4; Rynek 35 i 39; Szewska 17; Karmelicka 36; Jabłonowskiego 10.

Z obwodu II: Szlak 24 i 31; Długa 13 i 33; Krzywa 6; Koszary Rudolfa (2); Rakowicka 21; Lubicz 3; M. Rynek 9; Basztowa 26; Starowiślna 29.

Z obwodu III: Wązka 4; Dajwór 3; św. Agnieszki 11; Wolnica 3. Razem doniesiono:

Z Obwodu I°	o 11	chorych
Z Obwodu II°	o 13	"
Z Obwodu III°	o 4	"
Obcych	było 4	"

c) Źródło ospianki nie dało się wykryć. Rozproszone były jej przypadki równocześnie we wszystkich obwodach. Po 2 przypadki zauważano w ulicy Zwierzynieckiej, w Rynku, w ulicy Długiej. W Koszarach Rudolfa 2 dzieci było chorych.

d) Zarządzano szczepić względnie rewakcyonować i odwie- trzać tak rzeczy chorego jako i mieszkanie.

Szczepienie ospy odbywało się jak i w inne lata w trzech szko- łach miejskich 2 razy na tydzień przez dwie godziny przez panów lekarzy miejskich. Szczepiono wyłącznie płynną krowianką sprowa- dzaną kosztem gminy z zakładu krowiankowego państwowego za kwotę 106,40 zł. a. Zaszczepiono razem 1923 osób tak, że szczepienie 1 osoby wypadło na 5,5 centa.

Pomiędzy zaszczepionemi było 1021 powtórnie szczepionych, za- tem pierwszy raz było zaszczepionych zaledwie 902 osób. Jeżeli się zważy, że urodziło się żywo około 3661 dzieci, z tych zaś zmarło w 1 roku życia 552, to zaledwie 3.4 części urodzonych zaszczepiono kosztem gminy. Reszta może została zaszczepiona kosztem osób pry- watnych, co pozwala przypuszczać ta okoliczność, że dzieci szkolne prawie bez wyjątku wszystkie są zaszczepione.

Do szczepienia bezpłatnego przybyło o 360 osób mniej, aniżeli w r. 1894.

Ogłoszenia po rogach ulic i z ambon o szczepieniu, upominanie głównie stróżów domów przez pachołków miejskich, którzy co środę i sobotę obchodzili domy w różnych ulicach nie zdołały sprowadzić więcej osób do szczepienia publicznego.

Bez skutku rewakcyonowano 7 osób. Ile rzeczywiście zaszczepiono ze skutkiem pierwszy raz, to nie daje się stwierdzić, gdyż do rewizyi prawie nigdy nie przybywają. Jedynie w szkołach i zakła- dach szczepione dzieci mogą służyć za materyał do ocenienia skute- czności szczepienia, a u tych szczepienie bywa prawie zawsze ze skutkiem.

4) *Płonica* (Scarlatina).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	2	2	21	1	1	6
II	2	—	14	—	—	6
III	—	1	25	—	—	7
IV	—	1	27	—	1	14
V	—	—	34	—	—	15
VI	—	—	27	—	—	13
VII	—	—	24	—	—	10
VIII	—	1	22	—	—	7
IX	—	1	28	—	—	10
X	—	1	14	—	—	6
XI	—	2	26	—	—	7
XII	—	—	17	—	—	5
Razem	4	9	279	1	2	106

Najwięcej chorych zgłoszono: w Maju, Wrześniu i Listopadzie, najmniej: w Lutym, Październiku i Grudniu.

Śmiertelność nie szła równolegle z chorobliwością, co jest naturalnem, gdyż przebieg płonicy jest zwykle przewlekły.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I: Kanonicza 2 (2 przypadki); Wiślna 3, 8 (2), 29; św. Anny 5; Grodzka 3 (2); 5, 8 (2), 43, 69; Rynek główny 2, 3; Nad Rudawą 4, 5, 13, 15, 17, 19; Szewska 19, 25; Karmelicka 25; Poleska 14, 18, 22; Krupnicza 20; Garncarska 13; Studencka 13; Biskupia 8, Loretańska 6; Stachowskiego 86; Zwierzyniecka 9 (2), 10 (2), 18; ?; Garbarska 5; Wolska 1; Podzamcze 22; Krowoderska 44, 48, 86; Pl. Dominikański 1; Batorego 18 (3), 22; Bracka 6, 13 (2); Franciszkańska 1; Gołębia 5 (2), 16, 22; Biskupia 10; Groble 7; Łazienka 5; Zgoda 1.

Z Obwodu II: Basztowa 18, 27 (3); Wielopole 4, 10, 12, 14, 16, 20; Lubicz 3, 13, 19; Szlak 23 (2), 31; Radziwiłłowska 6, 14, 15; św. Filipa 25; Długa 9, 12, 22, 35, 39, 57, 59 (2); Kurniki 5; Pędzichów 3; Warszawska 5; Floryańska 20, 28, 29, 53; Topolowa 13, 22, 24 (2), 34; św. Marka 7 (2); Sławkowska 6; Niecała 10; Pańska 12; Jasna 4, 5, 10 (2); Kopernika 25; Rakowicka 9, 17, 21; Aryańska 6; św. Krzyża 3 (2); św. Sebastyana 8 (2); Blichowa 26 (2); Zielona 5; Helzlów 3;

Pijarska 6 i ?; Pędzichów 7; Bosacka 5; Warszawska 14 (3); Kolejowa 3; Grzegórzecka 1 (3); św. Gertrudy 29; Starowiślna 7 i 19 (2).

Z Obwodu III: Augustyańska 15 (2), 24 (3), 30; Dietla 33, 38 (2), 51, 52 (2), 58 (3); 59, 61 (2), 64 (2), 77 (2), 105; Kupa 9, 12 (2); Józefa 5, 6, 11, 12 (2), 18, 19, 21 (2), 22, 44; Krakowska 7, 12, 17 (2), 27, 29, 33, 36, 43 (2), 46 (2), 52; Kolatek 5 (2), 6, 12; Miodowa 15, 17, 32; św. Agnieszki 1 (2); Skawińska 13 (3); Stradom 5, 10 (2), 27; Zamek 3; Szeroka 20, 21; Gazowa 6; Bożego Ciała 8, 18; Starowiślna 29 (3), 36 (2). Razem doniesiono:

Z obwodu I o 64 chorych

Z obwodu II o 80 „

Z obwodu III o 77 „

Z Krakowa o 11 „

Obcych było 63 chorych, t. j. 21,3% wszystkich chorych.

Najwięcej szerzyła się płonica w obwodzie III. Najwięcej chorowało w obwodzie I w ul. Grodzkiej, Zwierzynieckiej i nad Rudawą; w obwodzie II w ul. Długiej, Topolowej i Wielopole; w obwodzie III, w ulicy Dietla Krakowskiej i Józefa.

Najwięcej zgłoszono z jednego domu, ul. Skawińska 13; z ul. Starowiślniej 29; Warszawskiej 14, i Grzegórzeckiej 1. 1 po 3 przypadki.

c) Umarło z płonicy: Razem 109 osób t. j. 3,9% wszystkich zmarłych, a 1,3 na 1000 mieszkańców.

d) Ani źródła choroby, ani sposobu szerzenia nie dało się napewne stwierdzić, podobnie jak dla błonicy i dławca. Płonica cały rok bez przerwy panowała, nasilając się i wolniejac w miarę tego, jak pora pozwalała więcej się stykać dzieciom ze sobą, albo jak po wakacjach więcej dzieci szkolnych do miasta zjechało.

e) Środki zaradcze stosowano te same jak i w błonicy. Szkołę na Kleparzu zamknięto z powodu, że u stróża dzieci zachorowały na tak długo, aż cały gmach szkolny należycie odwietrzono.

Dzieci chore oddano do szpitala.

5. Odra (Morbilli).

a) Zachorowało i umarło.

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
V	—	—	1	—	—	1
X	—	—	1	—	—	—
XI	1	—	7	—	—	1
Razem	1	—	9	—	—	2

Zatem dopiero przy końcu roku zaczęto więcej donosić o przypadkach odry.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I. Pijarska 11 (2); Basztowa 4, 5 (2).

Z Obwodu II. Wielopole ?; M. Rynek 1; Zakład Lubomirskich.

Z Obwodu III. Stradom 10; Dietla 36.

c) Umarło z odry 2 dzieci t. j. na 100 zmarłych 0,07, na 1000 ludności 0,02.

d) Zawleczono odrę ze wsi okolicznych, gdzie od dłuższego czasu panowała. Musiała się ona bardziej zagęścić w mieście, lecz o niej zazwyczaj zanedbują donosić, dopóki jej charakter nie jest złośliwy.

e) Zarządzenia nie były wskazane ze strony urzędowej żadne, gdyż odra jeszcze się nie bardzo rozszerzyła i przebiegała łagodnie.

Dur osutkowy (Typhus exanthematicus).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło.		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	D.
II	10	2	—	—	—	—
III	3	—	—	2	—	—
IV	—	—	1	1	—	—
V	—	2	—	—	—	—
VI	1	2	—	—	—	—
VII	1	3	—	1	1	—
VIII	2	1	—	1	—	—
IX	2	1	—	1	—	—
X	6	—	—	—	—	—
XI	3	2	—	3	1	—
Razem	28	13	1	9	2	—

Najwięcej przypadków zgłoszono w Lutym i Październiku; żadnego nie było chorego świeżego w Styczniu i Grudniu.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z Obwodu I: Karmelicka 17 i 70.

Z Obwodu II: Pl. Matejki 25; Ogrodowa 8; Plac Szczepański 3; Starowiślna 13 i 49; Długa 33; św. Łazarz.

Z Obwodu III: Schronisko Br. Alberta 9 chorych; Józefa 6.

Bożego Ciała 16 i 21. Wązka 2; św. Sebastyana 18 i 28; Dajwór 6; św. Wawrzyńca 16; Skaleczna 8; Kupa 12 i ?. — Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 2 chorych

Z obwodu II° o 7 „

Z obwodu III° o 20 „

Obcych chorych było 13.

Endemia wytworzyła się w schronisku Br. Alberta w innych w innych miejscach jawiły się sporadyczne przypadki.

c) Umarło razem 10 osób t. j. na 100 zmarłych 0,3, na 1000 mieszkańców 0,1.

d) Źródło choroby i jej szerzenie się. O pierwszym chorym doniesiono z ul. Józefa 6, mianowicie u szynkarza, do którego uczęszczały włóczęgi ze schroniska Br. Alberta. We 2 dni później doniesiono o chorym ze schroniska Br. Alberta mężczyźnie. Pierwszy tam zachorował 5 lutego, ostatni 10 marca. Prawie równocześnie zachorowała służąca w ul. Bożego Ciała, która miała bywać w szynku razem z włóczęgami w ul. Józefa 6. Dnia 16 lutego zapadła kawiarka przy Pl. Matejki 5; dnia 10 marca szynkarz w Ogrodowej 8. Inni chorzy mieszkali w rozmaitych stronach miasta.

Bardzo jest prawdopodobnem, że do schroniska przywieźli zarazę ze Lwowa sami bracia, a przez włóczęgów stamtąd dostała się do szynku przy ul. Józefa. Szynkarz w ul. Ogrodowej i kawiarka na placu Matejki mogli się zarazić od włóczęgów do nich uczęszczających.

e) Zarządzenia poczyniono jak najenergiczniejsze, aby zarazę zlokalizować w schronisku. Schronisko zamknięto strażą policyjną, odwietrzano całe dwukrotnie, włóczęgów w nich kąpano i dobrze żywiono kosztem gminy. Na ten cel wydała gmina 1272,27 zhr. Szynk i kawiarnię, gdzie mogło nastać zarażenie również zamknięto na czas odwietrzania. W innych mieszkaniach przez dur osutkowy nawiedzonych polecono przedewszystkiem chorych odwieść do szpitala, rzeczy ich odwietrzyć, a izby, w których leżeli, wybielić i wyczyścić.

7. Dur brzuszny (Typhus abdominalis).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	6	3	4	4	—	4
II	2	—	1	1	—	1

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
III	3	6	2	—	—	1
IV	3	2	1	2	—	—
V	4	4	4	—	1	1
VI	1	3	2	2	3	—
VII	1	2	—	2	—	—
VIII	3	7	2	2	1	1
IX	6	4	3	2	—	—
X	7	4	5	3	3	3
XI	11	4	6	4	1	1
XII	6	1	3	1	—	3
Razem	53	40	33	23	9	15

Najwięcej było chorych: W Listopadzie, Październiku i Wrześniu,—najmniej: w Lutym, Lipcu i Kwietniu.

Śmiertelność nie szła równolegle z chorobliwością, co jest naturalnem wobec przewłocznego przebiegu choroby.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z obwodu I: Kraszewskiego 4 (2); Dolne młyny 3; Stolarska 11; Jagiellońska 9; Grodzka 9, 25, 32, 40, 60; Wolska 26, Łobzowska 8.

Z obwodu II: Sławkowska 6 (4), 8, 22, św. Łazarz 4 przypadki; Krzywa 6 (4); Kopernika 11 (4), Lubomirskich 9 (2); Rakowicka 15 (2), św. Jana 10; Bosacka 10; św. Krzyża ?; Szlak 55; Topolowa 17; Warszawska 48; Lubicz 19; Szczepańska 11; Floryańska 32 i 42; Szpitalna 21; Długa 48, św. Gertrudy 1; św. Tomasza 5.

Z obwodu III: Krakowska 7, 43 (2), 44, 55; Szeroka 27 (2); Dajwór 4 (2); Józefa 46 (2); Starowiślna 29, 32; Zamek 2; Miodowa 30; Schronisko Br. Alberta 1 chory; Bożego Ciała 16; Podbrzezie 10; Skaleczna 8; Ciemna 20; Dietla 29, 47, 66; św. Wawrzyńca 20, 28; Węgłowa 3; Gazowa 5. Razem doniesiono:

Z obwodu I° o 12 chorych

Z obwodu II° o 36 „

Z obwodu III° o 28 „

Z Krakowa o 7 „

Obcych było 43 chorych t. j. 18,1% wszystkich chorych.

Najwięcej chorych było w obwodzie II, a w nim domy te same jak: Krzywa 6, Sławkowska 6 i budka kolejowa w ul. Kopernika, wykazały po 4 chorych. Dziwa tylko, że w ulicy Lubomirskiego, Ra-

kowickiej i Topolowej, gdzie grunt niedawno zabudowany, jawiły się przypadki tyfusu brzuszego. Być może, że w części przyczynił się do tego rów przy wale rogatkowym, wszelakimi nieczystościami przepełniony.

W obwodzie III. Krakowska 43, Szeroka 27, Dajwór 4, Józefa 4, wykazały po 2 chorych. Są to domy nie więcej zanieczyszczone, aniżeli inne na Kazimierzu.

c) Umarło: Razem 47 osób.

Na 100 zmarłych 1,6. Na 1000 mieszkańców 0,4.

d) Powstanie i szerzenie się duru brzuszego.

Panował on przez cały rok i nasilił się jak zwykle we Wrześniu, a doszedł do punktu kulminacyjnego w Listopadzie. Rozproszone były przypadki po całym mieście prawie w tych samych miesiącach.

e) Zarządzenia były te same, jak dla innych zaraz, a oprócz tego polecono wszędzie, gdzie się dowiedziano o przypadku duru brzuszego, wlewać do studni mleko wapienne, oczyszczano następnie studnie i zbadano stan dołów kloaczych względnie kanałów, aby zepsute kazać naprawić.

8. Czerwonka (Dysenteria).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	4	—	—	1	—	—
II	—	1	—	1	—	—
III	1	1	—	1	2	—
IV	1	—	—	—	—	—
V	1	1	—	2	—	—
VI	—	1	—	—	—	—
VII	—	3	1	—	—	—
VIII	12	4	10	4	—	2
IX	7	11	9	4	2	1
X	7	1	—	—	2	—
XI	3	1	1	—	—	—
<hr/>						
	Razem 36	24	20	14	6	3

Najwięcej było chorych we Wrześniu i Sierpniu, żadnego nie było chorego w Grudniu.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z obwodu I: Karmelicka 1, 8, 33, 52; Koszary Franciszka Józefa, Dominikańska 13, Krowoderska 9, 32; Biskupia 7, Wolska 5.

Z obwodu II: Długa 10, 15, 42, 46, 57; św. Jana 13 (2); Floryańska 44; Wielopole 11; św. Gertrudy 25; św. Filipa 8; Szczepańska 11; Sławkowska 14; Mikołajska 5; Ogród angielski 1; św. Łazarz 1.

Z obwodu III: Schronisko Brata Alberta 1. Bernardyńska 17; Kupa 17; Koletek 4 (3), 5; Dietla 53, 73; Stradom 13; św. Katarzyny 1; Braci Miłosierdzia 1; Bożego Ciała 5; Estery 13.

Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 10 chorych

Z obwodu II° o 16 „

Z obwodu III° o 14 „

Obcych było 40 t. j. 50% wszystkich chorych.

Najwięcej doniesiono z II obwodu. Zagnieżdżyła się czerwonka najbardziej w ulicy Karmelickiej, Długiej i Koletek.

c) Umarło raząem 23 osób t. j. na 100 zmarłych 0,8. Na 1000 mieszkańców 0,2.

d) Źródło choroby nie dało się wykryć i szerzenie się jej nie było tego rodzaju, żeby można było powiedzieć, iż następowało przez bezpośrednie zetknięcie się z chorym. Jedynie w ulicy Koletek w tym samym domu czterech chorych od siebie się zaraziło na pewne.

e) Zarządzenia: Chorych odosobniano, odchody ich odwietrzano i rzeczy.

9. *Gorączka połogowa* (febris puerperalis).

Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało	Umarło
II	2	2
III	1	1
IV	1	1
V	1	1
VI	3	3
VII	1	1
VIII	1	1
X	4	4
XI	2	2
XII	2	2
Razem 18		18

Przypadki gorączki połogowej doszły do urzędowej wiadomości, wówczas dopiero gdy się zakończyły śmiercią.

Dotyczyły one kobiet przeważnie przywiezionych do szpitala.

10. *Zapalenie opon mózgo-rdzeniowych nagminne* (Meningitis cerebro-spinalis epidemica).

a) Zachorowało i umarło:

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	Dz.
I	—	—	2	—	—	—
II	—	1	2	—	—	1
III	—	—	9	2	1	4
IV	4	3	3	3	1	3
V	2	1	1	4	—	3
VI	—	—	—	1	—	—
VII	—	3	4	2	—	1
VIII	—	—	2	1	1	3
X	—	1	2	1	—	3
XI	—	—	—	—	—	1
XII	—	—	7	—	—	5
<hr/>						
Razem	6	9	32	14	3	24

Najwięcej było chorych w Kwietniu i Marcu; żadnego nie meldowano w Czerwcu, Wrześniu i Listopadzie.

b) Doniesiono według zamieszkania:

Z obwodu I: Poselska 9, Studencka 5, Rynek 10, Kanonicza 4.

Z obwodu II: Basztowa 10, Lubicz 3, Helzlów 3, Wielopole 10, św. Jana 10, Pędziców 7, Mikołajska 2.

Z obwodu III: Krakowska 17, 25, 33, 39; Dajwór 4, 6; Piękarska 3, Skawińska 8, 12; Koletek 12, Kupa 10, Józefa 10, 21, 25; Starowiślna 36; Ciemna 17, Stradom 13, św. Wawrzyńca 11, Podgórska 12.

Razem doniesiono:

Z obwodu I^o o 4 chorych

Z obwodu II° o 7 „

Z obwodu III° o 18 „

Z Krakowa było 4, z której ulicy niewiadomo.

Obcych chorych było 35 t. j. 55,5% wszystkich chorych. Najwięcej było chorych z ulicy Krakowskiej.

c) Umarło razem 41 chorych: Na 100 umarłych 1,4. Na 1000 mieszkańców 0,5.

d) Źródło choroby nieznane, prawdopodobnie zależne od gruntu. Szerzyła się przeważnie w obwodzie III jako najczęściej zanieczyszczonym. We wszystkich obwodach były rozproszone przypadki.

11. *Influenca*.

Influenca panowała w Marcu, w Kwietniu i Maju i wykazano ją wtedy jako przyczynę śmierci razem w 10 przypadkach.

12. *Przymiot (Lues)*.

Przymiot 6 razy u dzieci, raz u mężczyzny 56 letniego wykazano jako przyczynę śmierci.

13. *Zimnica (Malaria)*:

Zimnica 2 razy była przyczyną śmierci u dzieci pochodzących z okolic Krakowa znanych jako ogniska zimnic uporczywych.

14. *Zapalenie ślinianek przyusznych nagminne (Parotitis epidemica)*.

Zapalenie ślinianek panowało w Grudniu pomiędzy dziećmi szkolnymi, z charakterem bardzo łagodnym.

15. *Róża (Erysipelas)*.

a) Zachorowało i umarło.

Miesiąc	Zachorowało			Umarło		
	M.	K.	Dz.	M.	K.	D.
I	2	3	—	1	1	—
II	1	—	2	2	—	2
III	4	—	—	2	—	1
IV	3	—	—	2	—	—
V	2	—	1	—	1	—
VI	1	—	—	—	—	—
VII	1	1	1	—	2	—
VIII	1	—	—	—	1	—
IX	1	—	—	1	—	—
X	3	13	1	—	2	—
XI	7	1	1	—	—	—
XII	9	2	—	3	—	—
Razem	37	20	6	11	7	3

Róża panowała cały rok tak w mieście jak i w szpitalach i w okolicznych wioskach. Najbardziej zagęściła się w Październiku, Listopadzie i Grudniu.

b) Doniesiono razem:

Z obwodu I^o o 6 chorych

Z obwodu II° o 12 „

Z obwodu III° o 6 „

Z Krakowa było 6 chorych, których mieszkanie nie było podane i obcych było 35 chorych t. j. 55,5%.

16. *Ropnica i posocznica* (Pyæmia i septicoemia).

Skutkiem ropnicy i posocznicy umarło razem 31 osób.

W szpitalach 23 osób

W obwodzie I 1 „

W obwodzie II 2 „

W obwodzie III 5 „

17. *Szczękocisk i tężec noworodków* (Trismus et tetanus neonatorum).

Razem umarło dzieci 8.

W obwodzie I 1

W obwodzie II 1

W obwodzie III 5

W szpitalu 1

18. *Zapalenie pępka* (Omphalitis).

Z zapalenia pępka umarło razem 6 dzieci.

W obwodzie II 1

W obwodzie III 5

19. *Tężec* (Tetanus).

Z tężca po zranieniu umarło 4: 3 mężczyzn i 1 kobieta.

20. *Zakażenie* (Infectio).

Z zakażenia niedającego się bliżej oznaczyć nawet i po sekcji zwłok umarły 4 osoby.

21. *Wodowstręt* (Lyssa humana).

Z wodowstrętu umarły 3 osoby; właścicielka realności w ulicy Topolowej 23—mająca 75 lat w czerwcu; córka służącej siedmioletnia z Kadźwi w sierpniu i córka wyrobnicy siedmioletnia z Dębniak w Listopadzie.

Pierwsza najprawdopodobniej nabawiła się wścieklizny w ten sposób, że ulubionego pieska całowała w pyszczek, mając zęby zepsute, bo pokąsaną nie była. Wcale się nie leczyła, bo nie wierzyła, że piesek jej był wściekły. Druga była leczona w zakładzie Prof. Bujwida, lecz wkrótce z domu wróciła do szpitala z wybitnym wodo-

wstrętem. Trzecia była dopiero w szóstym dniu po pokąsaniu leczona, lecz bez skutku, bo wkrótce potem choroba wybuchła.

W zakładzie Prof. Bujwida szczepiono przeciwko wodowstrętowi razem osób 104, z których 4 nieukończyły go prawidłowo. Ze 108 osób, które się zgłosiły do zakładu, było 30 pokąsanych przez zwierzęta, których wściekliznę stwierdzało próbne szczepienie cząstki ich mózgu królikowi, lub też śmierć osób przez nie pokąsanych. 41 osób pokąsanych przez zwierzęta, których wściekliznę stwierdziła sekcja weterynarska, wreszcie 37 osób pokąsanych przez zwierzęta o wściekliznę posądzone.

Zarządzenia przez Magistrat wprowadzone w życie przeciwko szerzeniu się wścieklizny utrzymano przez cały rok w mocy, a mianowicie: polecono psy zaopatrywać w kaganiec, albo prowadzić je na smyczy. Psów bez kagańca i nie na smyczy prowadzonych złowiono i zaraz zabito—razem 877.

Uchwalono także podnieść opłatę od psów samców.

22. *Wąglik* (Anthrax).

Z wąglika umarły 3 osoby; rolnik, oficjał pocztowy i wyrobnik. Nie można było dociec, czy mieli styczność z bydłami choremi na wąglik.

23. *Śluzoropotok niemowląt* (Blennorrhoea neonatorum) i *Jaglica* (Trachoma).

Śluzoropotok i jaglica były przedmiotem leczenia w klinice i w szpitalach przeważnie. O istnieniu jaglicy przekonano się u 6 popisowych na placu poborowym. Tych wysłano na leczenie do kliniki.

B. Częściej jawiające się choroby.

1. *Gruźlica* (Tuberculosis).

Z gruźlicy umarło razem 507 osób.

Na 100 umarło 21,5

Na 1000 mieszkańców 7,5.

Najwięcej umarło w II i I kwartale; najwięcej w Kwietniu i Maju, najmniej w Październiku.

2. *Zapalenie płuc* (Pneumonia),

Z zapalenia płuc umarło razem 380 osób

Na 100 umarło 13,7

Na 1000 mieszkańców 4,8

Najwięcej umarło w Kwietniu, Maju i Marcu; najmniej w Październiku, Wrześniu i Grudniu.

Nieżyt żołądka i jelit u dzieci (cholera infantum).

Z cholery umarło razem 174 dzieci.

Na 100 umarło 6,2

Na 1000 mieszkańców 2,10

Najwięcej umarło w Lipcu, kiedy bywały największe upały—
najmniej w Styczniu.

3. *Nieżyt żołądka i jelit (cholera nostras).*

Z nieżyty żołądkowo-kiszkowego umarło razem 23 osób; naj-
więcej w III i IV kwartale.

4. *Choroby serca i naczyń.*

Choroby serca i naczyń były 178 razy przyczyną śmierci, czyli
z nich umarło:

Na 100 umarłych 6,4

Na 1000 mieszkańców 2,2

5. *Nowotwory (Neoplasmata).*

Z nowotworów umarło razem 156 osób.

Na 100 umarło 5,6

Na 1000 mieszkańców 1,8

6. *Śmierć gwałtowna.*

Śmiercią gwałtowną umarło 80 osób, a mianowicie:

śmiercią przypadkową 37 osób

z samobójstwa 35 „

z cudzej ręki 8 „

7. *O p i l s t w o.*

Z opilstwa umarło 4, a doniesiono o nałogowych pijakach ra-
zem 611 t. j. o 405 mężczyznach i 206 kobietach.

Ogólne zarządzenia profilaktyczne.

Dla oddzielenia osób podejrzanych o zarazę gmina ma wynajętą
realność przy placu Aryańskim od czterech lat za rocznym czynszem
1400 złr. gdzie izolowano także osoby w czasie cholery podczas od-
wietrzania ich mieszkań i rzeczy. Dla leczenia chorych zakaźnych
ma gmina wynajęty cały dom od Braci Miłosierdzia za ich kościołem

przy ul. Krakowskiej l. 50 za czynszem rocznym 1000 złr., gdzie może znaleźć pomieszczenie około 50 chorych.

Jeden i drugi dom nie potrzeba było zajmować na cel, w jakim są wynajęte, gdyż dudem osutkowym dotknięci, w przytulisku Brata Alberta w miesiącu Lutym znaleźli pomieszczenie na oddziale zakaźnym szpitala św. Łazarza rozporządzającym 20 łózkami. Towarzyszów zaś chorych izolowano w odwietrzanych izbach zakładu po wytuszczeniu i przebraniu w odwietrzoną odzież.

Do przewożenia chorych zakaźnych ma gmina osobny wóz własny, a na wypadek potrzeby przewożenia więcej chorych osobliwie cholerycznych, wojskowość wypożyczyła 5 wozów sanitarnych gminie. Chorych zakaźnych przewozi służba ze straży pożarnej. Wozy po użyciu zaraz się dezynfekuje jak i odzież służby odwietrzaniem zajętej.

Zakład dezynfekcyjny miejski był cały rok czynny. Utrzymanie jego kosztowało około 700 złr. Z powodu rozmaitych chorób oddawanymi do odwietrzania rzeczami był napełniony 75 razy.

W szpitalu św. Łazarza okazał się przyrząd dezynfekcyjny ruchomy Rychnowskiego jako niepraktyczny i źle funkcjonował, z tego powodu oddawał szpital ten rzeczy zakażone do zakładu dezynfekcyjnego miejskiego.

Przyrząd stały dezynfekcyjny Thursfielda używany w szpitalu św. Ludwika i w domu karnym, podobnie przyrząd stały Rychnowskiego w aresztach policyjnych dobrze funkcjonował.

Do odwietrzania mieszkań jest przeznaczony stale jeden robotnik, który pod dozorem straży pożarnej spełnia swój obowiązek i jest w odpowiednie ubranie i przybory opatrzony. Izby zakażone zazwyczaj poleca się bielić, do czego są robotnicy ze straży pożarnej prawie zawsze używani.

III. Służba zdrowia. Liczba lekarzy cywilnych w porównaniu z r. 1894 nie zmieniła się. Było ich razem 175.

Przybyło ich 33, przesiedliło się 29, umarło 4. Pomiedzy zmarłymi było 3 profesorów wydziału lekarskiego i 1 lekarz prywatny.

Osiedlił się emerytowany Prof. szkoły Weterynarskiej. Weterynarz jeden prywatny przeniósł się z Krakowa.

Akuszerek jak w r. 1894, tak i w 1895 r. spisano 125. Przybyło ich 10, przesiedliło się 9, umarła 1.

Magistrów w farmacji było 32, t. j. o 8 więcej, aniżeli w roku

zeszłym. Bez dyplomu asystenta nie było żadnego. Uczniów aptekarskich było 5, mniej o 1, aniżeli w r. 1894.

Pensje lub wynagrodzenia, jakie pobierają lekarze od Rządu kraju, gmin lub prywatnych stowarzyszeń lub zakładów, są następujące:

L e k a r z		Pensja zł. a.	Dodatek służbowy	Pięćciolecie zł. a.	Wynagrodzenie zł. a.
C. k. Lekarz powiatowy		1100	300	—	—
Profesorzy zwycz. wydz. lek.		1800	480	5 po 200	—
1 Profesor nadzwycz. wydz. lek.		1500	420	—	—
1 Profesor nadzwycz. wydz. lek.		1200	420	—	—
Asystenci		600	—	—	—
Demonstratorzy		300	—	—	—
Fabryki cygar		—	—	—	800
Krynickiego Zakładu Kąpiel.		—	—	—	—
Policyjny		—	—	—	600
Seminarjum naucz. męzkie		—	—	—	300
" " żeńskie		—	—	—	300
Elew na klinice, chirurg.		500	—	—	—
Szpitala św. Łazarza	Dyrektor	1600	—	3 po 300	—
	Prymarjusze	1200	—	3 po 200	—
	Sekundarjusze I kl.	600	—	—	—
	" II kl.	500	—	—	—
Prymarjusz Pr. wydz. lek.		—	—	—	600
Lekarz gminny		—	380	2 po 190	400
Fizyk miejski		1900	250	2 po 100	—
Lekarze miejscy		1-y 1000 2-ch 800	200	2 po 80	—
Szpitala Br. Miłosierdzia		—	—	—	200
Szpitala ś. Ludwika	Dyrektor	600	—	—	—
	Prymariusz	600	200	—	za administr. 400
	Sekundarjusze	600	—	—	—
Szpitala Izraelickiego		—	—	—	2-ch po 600
Kasy chorych		1-y 1200 3 po 800	—	—	—
Zakładu Helzlów		—	—	—	600
Zakładu Lubomirskich		—	—	—	200
Tow. Dobroczynności		—	—	—	300
Akcyza		—	—	—	300
Kolejowi }		—	—	—	1—1450 1—1140 1— 700 1— 660
Domu kary		—	—	—	625

Aptekę spadkobierców śp. Trauczyńskiego nabył Ślęczkowski, a aptekę Skalskiego wydzierżawił Jahr, zaś poprzedni jej dzierżawca przeniósł się do Nowego Targu.

d. c. n.

STAN SANITARNY M. WARSZAWY ZA ROK 1895.

podał Dr. J. Polak.

W d. 1 stycznia 1895 (s. s.) ludność Warszawy wynosiła 535968 (307674 kat., 20984 prawosł., 16525 protest., 190300 żydów, 485 innych wyznań).

Urodziło się dzieci 22300 (42,61‰) zmarło 13259 (24,7‰), prócz 1222 noworodków martwo urodzonych; ludności miejskiej zmarło 12281 (22,91‰).

Mężczyzn urodziło się 11,552, kobiet 10,748, zmarło mężczyzn 7687, kob. 6794 (wraz z martwo urodzonymi).

Najwięcej zmarło (3927) z powodu chorób narządu oddechowego; z powodu chorób trawienia zmarło osób 1781; z liczby chorób zakaźnych szkarlatyna zabrała najwięcej ofiar (451), tyfus wysypkowy (12), róża (32) i ospa (37)—najmniej.

Nadzór sanitarny w roku 1895 nie uległ zmianie w porównaniu z latami poprzednimi; tylko oprócz zwykłego personelu zaproszony był jeden lekarz do specjalnego nadzoru nad Szmulowizną, oraz dwóch do nadzoru nad Powiślem i statkami przybywającymi do miasta (z powodu obawy ewentualnego ukazania się cholery w tych częściach miasta lub zawleczenia drogą wodną).

Warszawa jest miastem, w którem więcej niż w każdym innym wielkiem mieście w całej monarchji ściągają się *kar za wykroczenia sanitarne*. W roku sprawozdawczym takich wyroków uzyskała władza policyjna ogółem na sumę 18482 rubli kary, nielicząc wypadków dobrowolnego uporządkowania domów lub zakładów, których to wypadków było około 7000.

Ulic *skanalizowano* 8. Ogólna liczba skanalizowanych ulic wynosi 147, a domów 1780 (366 w roku 1896); ulic na starych kanałach istnieje 55.

Wodociąg przeprowadzono na 4 ulicach miasta i 33 przedmieścia Pragi, domów połączono 240 (ogółem 3800); wszystkie niemal ulice zaopatrzone są już w rury wodociągowe.

Bruki ułożono: asfaltowy na 1 ulicy, drewniany na betonie na 4, granitowy na 3, zwyczajny kamień polny na 9.

Plantacje. Ulic zadrzewionych było w r. 1895 w Warszawie 32, na Pradze 11, placów zadrzewionych 5 i 3, skwerów 23 i 4, ogrodów i parków 4 i 1, szkółek 1 i 1. Drzew i krzaków w r. 1895 zasadzono 245443; wydatki wyniosły 64343 rubli.

Cmentarze. Na cmentarzu brudnowskim pochowano zwłok 8568, na pragskim żydowskim 2054, na warszawskim żydowskim 2054, na powązkowskim 1253, na Wolskim 1110, na ewangelickim 43, na mahometańskim 9, na kamionkowskim 4.

Szkół podległych Inspekcji szkolnej znajdowało się z końcem roku 1895—591, a mianowicie 2 trzyklasowe, 80 elementarnych, 1 niedzielna handlowa, 29 niedzielnych rzemieślniczych, 75 prywatnych szkół i 404 chederów; ani inspekcja szkolna, ani też żaden niższy zakład naukowy nie posiada lekarza swego, tylko niektóre pensje prywatne posiadają takowych. Kubiczność i warunki sanitarne w ogóle pozostawiają tu bardzo a bardzo wiele do życzenia.

Stan sanitarny fabryk i zakładów przemysłowych był jak zwykle nader rozmaity; niektóre większe zakłady znajdują się w wybornych warunkach sanitarnych, inne, zwłaszcza mniejsze, a tych największa jest liczba, przedstawiają opłakane warunki; ale najgorszym ze wszystkich jest brak mieszkań dla ludności robotniczej, pod którym to względem Warszawa jak wiadomo, jest w wysokim stopniu upośledzoną. Ambulatorja z apteczkami znajdowały się w 48 fabrykach; najczęściej lekarze fabryczni przyjmują w ambulatorjach 2 razy tygodniowo, zaś felczerzy bywają codziennie.

Szczepienie ospy. Miasto w r. 1895 wyasygnowało podobnie jak lat poprzednich 1500 rubli na utrzymanie 14 stacji bezpłatnego szczepienia ospy we wszystkich cyrkulach, które funkcjonowały od 1-go maja do 13-go lipca. Instytut szczepienia ospy przy szpitalu Dz. Jezus zaopatrywał je w limfę ospową. Liczba szczepień zakomunikowana Urzędowi lekarskiemu, wyniosła 20460. W 14 stacjach cyrkulowych zaszczepiono ospę 10780 dzieciom; przyjęło się 10640, nieprzyjęło się 176, wynik wątpliwy w 264 wypadkach

Szczepienie wścieklizny. Szczepieniom tym poddano w r. 1895 osób 669 (394 mężcz. i 275 kob., 354 osób starszych nad lat 15).

Najwięcej szczepionych pochodziło z gubernji Warszawskiej (143) i piotrkowskiej (114). Najwięcej (292) przybyło w 2—5 dni po ukąszeniu.

Ukąszonych przez psy było osób 637, przez koty—25, po 2—przez wilki i krowy, po 1 przez konia, lisa i człowieka.

Najwięcej przybyło: w lipcu (86), czerwcu (79), sierpniu (71), październiku (71) i maju (70); najmniej w styczniu (29).

Zmarło osób po ukończeniu kuracji 2; nadto otrzymano wiadomość o 1 zmarłym w rok po ukąszeniu i kuracji. Natomiast Instytut przytacza 4 wypadki śmierci bez kuracji. 3 razy stosowano szczepienia w wypadkach w których następnie doświadczenia na królikach wykazały, że psy nie były wściekłe; następstw nie obserwowano. Stosowaną była metoda wzmocniona (od 8—6 dniowych dochodząc do 2 i 1—dniowych przetworów). Kuracja trwała 8—14 dni; wstrzykiwano 2—3 razy dziennie po 2 cent. sześć. gęstej emulsji.

W pracowni ehemicznej miejskiej wykonano rozbiorów 682 (najwięcej: wina—171).

Ogłędzin prostytutek w domach publicznych (ogólna liczba kobiet była 2399), wykonano 22726, pojedynczych (ogólna liczba 1232)—63660; przymiot u pierwszych wykryto 73 razy, u drugich 178. Nowych pociągnięto do ogłędzin 655, przymiot wykryto u 46.

Personel do wykonywania dezynfekcji w mieście składał się z 5 osób, w tej liczbie jeden etatowy dezynfektor. Karetą do przewożenia chorych, 8 hydropultów i kilka blaszanych przyrządów do dezynfekcji obok jednej kamery dezynfekcyjnej w domu zarobkowym na Pradze stanowią uposażenie taboru dezynfekcyjnego.

Liczba łóżek szpitalnych wynosiła w r. 1895—5124, w tej liczbie: pod bezpośrednim zarządem Rady miejskiej dobrocz. publ. 2474, pod kontrolą tylko tejże Rady—167, pod zarządem Okręgu Wojskowego 1824, pod zarządem Tow. Czerwonego Krzyża—90, w prywatnych zakładach leczniczych—217.

W lecznicach płatnych udzielono porad 63281 osób, w ambulatorjach Czerwonego Krzyża 33440.

Do zakładów gimnastyczno-leczniczych uczęszczało osób 1451.

Do 4 istniejących kantorów stręczenia mamek mających upoważnienie Urzędu lekarskiego zgłosiło się 1044 mamek.

Lekarzy praktykujących liczono 706 (w tej liczbie 8 kobiet), akuszerów 298, felczerów 380, dentystów 89 (w tej liczbie 17 kobiet), masażystów 62.

Aptek było 46 (2 homeopatyczne). Ogólna liczba recept wykazana w r. 1895 wyniosła 778,793.

DZIAŁ SPRAWOZDAWCZY.

21-e Zebranie doroczne Niemieckiego Związku Ochrony Zdrowia Publicznego, w Kielu dnia 10—13 Września 1896.

Treść ważniejszych odczytów.

C. Fraenkel. **Zwalczanie błonicy.** 1) Przyczynę błonicy stanowi lasecznik *Loefflera*. Ten znajduje się: *a)* stale na chorych częściach (skóra, błony śluzowe), *b)* często w otoczeniu chorego, *c)* rzadko na błonach śluzowych zdrowego człowieka. 2) Zараżenie następuje: *a)* bezpośrednio od chorego na zdrowego (kaszel, pocałunki), *b)* pośrednio (pościel, bielizna, ubranie, naczynia, zabawki, żywność). 3) Choroba rozwija się jedynie przy istnieniu skłonności. A więc zwalczanie błonicy polega na: 1) niszczeniu zarazka *a)* w chorym przez *a)* szybkie leczenie i skrócanie przebiegu choroby za pomocą środka *Behringa*, *β)* miejscowe leczenie środkami odkażającymi, *b)* w otoczeniu chorego przez odkażanie; 2) zamknięciu dróg, które zarazek przenoszą: odosobnianie, nieuczęszczanie do szkoły, zakaz zebrań gromadnych dzieci, opieka nad środkami żywności. Dla punktu 1 i 2 ważnym jest *a)* wczesne bakteriologiczne rozpoznanie choroby *b)* surowo spełniane zawiadamianie władz o każdym przypadku. 3) Zwalczanie skłonności przez *a)* pielęgnowanie jamy ust, nosa i gardzieli, *b)* uodpornianie surowicą *Behringa*.

Merkel. **Udział lekarzy w higienie przemysłowej.** Mówca nie żąda udziału lekarzy w inspekcji fabrycznej, bo brak im wykształcenia technicznego. Żąda za to ustanowienia lekarzy urzędowych, doradców inspekcji, którzy by wcale praktyką lekarską się nie trudnili.

Thiem i Fischer. **Zaopatrzenie ludności w wodę gruntową.** Obaj referenci potępiają użycie wody powierzchniowej (rzeki), ponieważ filtry sztuczne nigdy tak dokładnie nie oczyszczają wody, jak to czyni grunt; to też gorąco zalecają użycie wody gruntowej. Zebranie nie wyraziło żadnej ostatecznej rezolucji w tej mierze.

Brennecke. **Przytułki dla położnic.** Autor zaleca gorąco stworzenie wielkiej liczby tych instytucji w Niemczech. Wogóle żadnej prawie dyskusji na „Zebraniu“ nie było. (Deut.-Med. Woch. 1896, № 38).

E. Leyden i F. Schaudinn. **Leydenia gemmipara Schaudinn, nowa korzenionózka pełzakowata znaleziona w przesięku otrzewnym żywego człowieka.** Badania nad etiologią nowotworów złośliwych w latach ostatnich zajęły się przeważnie istotami z gatunku najniższych ustrojów zwierzęcych.

U dwu chorych z *ascites* znalazł *Leyden* w płynie przez nakłócie wypuszczonym twory żyjące, które zoolog *Schaudinn* nazwał: *Leydenia gemmipara*, a których związek z jednocześnie istniejącym

rakiem przypuszczać można. *Leydenia* okazała się korzenionózką (rhizopodon), do pełzaka (amoeba) podobną.

H. Kossel. Do statystyki leczenia błonicy surowicą. (Deut. Med. Woch. 1896, № 22).

Przeciwnicy wniosków o powodzeniu leczenia swoistego błonicy twierdzą, że zwiększony przypływ chorych do szpitali (więc i przypadków małego natężenia, czego przed epoką surowicy nie bywało) jest jedyną przyczyną zmniejszonej odsetki śmiertelności. Kossel w tablicach następnych dowiódł, że i *bezwzględna* liczba śmierci *zmniejszyła* się od czasu leczenia surowicą, *pomimo* zwiększonej liczby chorych.

Tablica I.

Liczba przyjęć i zgonów od błonicy w Charité (Berlin).

Rok	Przyjęć	Z tego zmarło
1886	116	51
1/I 1887 do 31/III 1888	157	86
1/IV 1888 do 31/III 1889	163	92
1889/90	167	87
1890/91	140	83
1891/92	104	65
1892/93	152	83
1893/94	168	77
1894/95	306	41
1895/96	265	39
	Przeciętnie 146	Przeciętnie 78
	" 285	" 40

Tablica II.

Przyjęcia i zgony od błonicy we wszystkich szpitalach Berlina.

Rok	Przyjęć	Z tego zmarło	Rok	Przyjęć	Z tego zmarło
1885	1928	789	1891	1764	623
1886	1738	609	1892	2074	837
1887	1636	598	1893	2450	951
1888	1446	523	1894	2890	804
1889	1623	573	1895	3061	484
1890	1792	695			

W Charité już w r. 1894/1895 wszystkie prawie dzieci leczono surowicą, gdy w innych szpitalach leczenie swoiste zaczęto stosować później; więc też dopiero w r. 1895 wynik jest wyraźnym.

Tablica III.

Zameldowane wypadki choroby i śmiertelność od błonicy w całym Berlinie.

Rok	Zameldowano	Zgonów	Rok	Zameldowano	Zgonów
1886	6968	1662	1891	3504	1106
1887	5438	1392	1892	3683	1342
1888	4190	1195	1893	4315	1637
1889	4220	1210	1894	5220	1416
1890	4586	1601	1895	6106	987

Tablica IV.

Śmiertelność od błonicy w miastach niemieckich mających więcej niż 15000 mieszkańców.

Rok	Absolutna liczba śmiertelności od błonicy	Na 100000 mieszkańców zmarło od błonicy
1886	12211	124
1887	10970	107
1888	10142	96
1889	11919	108
1890	11915	105
1891	10484	84
1892	12365	97
1893	16557	130
1894	13790	101
1895	7611	53

} Przeciętnie 106

Tablica V.

Śmiertelność od błonicy w Paryżu w ciągu ostatnich lat 10.

Rok	Zgonów od błonicy	Rok	Zgonów od błonicy
1886	1524	1891	1363
1887	1565	1892	1398
1888	1718	1893	1262
1889	1706	1894	993
1890	1639	1895	411

Nowsze prace dotyczące się błonicy.

Hecker. (Münch. Med. Woch. 1895 № 18). **Śmiertelność od błonicy w większych miastach Niemiec w ciągu lat 1883—1893.** Autor uwzględnia 15 miast Niemiec i Wiedeń. Przychodzi do wniosku, że w większych miastach śmiertelność od błonicy stale się zmniejsza, najwyraźniej w Berlinie, Hamburgu, Lipsku i Monachjum; przeciwnie, w Kolonji i Sztutgardzie — wzrasta. Wzrost ludności w miastach w żadnym nie jest związku z liczbą przypadków błonicy.

Wassermann. **O wrażliwości osobniczej i o zapobieganiu błonicy.** Na zasadzie doświadczeń przychodzi autor do wniosku, że wrażliwość na błonicę nie jest powszechną; prawdopodobnym jest, że osoby niewrażliwe przenoszą zarazek, same pozostając zdrowymi. Ten sam fakt znamy odnośnie do cholery. W celu zapobiegania błonicy należy badać bakterjologicznie każdy przypadek cierpienia gardzieli, zarówno też badać gardziel otaczających chorego. (Zeitschr. f. Hyg. 1895. XIX. Str. 408).

Schaeffer. **Jak długo żyje lasecznik błonicy w śluzie gardzieli ozdrowieńców po błonicy.** (The Brit. med. Journ. 1895. 12 Styczeń). Podług autora — 4 tygodnie aż do paru miesięcy.

Claser. **W sprawie zjawiania się l. błonicy u pozornie zdrowych ludzi.** (Deut. Med. Woch. 1895. № 22). Z liczby 17 zdrowych żołnierzy, u których znaleziono w gardzieli l. bł. zachorowało: 1 na błonicę, 2 na zap. gardzieli mieszkowate, a czwarty po kilku tygodniach miał porażenie pobłonicowe, co znaczy, że chociaż nie było błon, l. bł. jady wytworzył.

Démétríades. **Wpływ wody na l. błonicy.** Na zasadzie doświadczeń laboratoryjnych dochodzi autor do wniosku, że woda zawierająca l. bł. może być pośrednikiem zarazy.

Schanz. **Do etjologii błonicy.** (Odbitka z Jahresber. des Gesell. für Natur—u. Heikunde zu Dresden 1894 — 1895). Widzi w t. zw. *bacillus Xerosis* osłabiony tylko lasecznik błonicy.

Wright i Emerson. **L. błonicy po za ustrojem ludzkim.** Autorzy znaleźli zjadliwe laseczniki błonicy w szczotce i kurzu na trzewikach piastunek w oddziale dla błonicy miejskiego szpitala w Bostonie.

Gołórkow. **L. błonicy na różnych tkaninach** (Wojenno - medic. Żurnał. 1895). Na płótnie, pozbawione światła i wilgoci giną po 16—21 dniach, na zielonym kastorze—po 13 dniach, na szarem suknie—dłużej niż dni 26 żyć mogą. Przy świetle rozproszonem żyją na płótnie do 20 dni, na kastorze i suknie przeszło 20 dni.

Fischl i Wundschein. **Ciała ochronne we krwi noworodka; stosunek surowicy krwi noworodka do l. błonicy i jadu błonicy.** (Cent. f. Bak. 1896. XIX. Str. 652). Wiadomo, że noworodki rzadko zapadają na niektóre choroby zakaźne (wysypki ostre, błonica); nieznaną jest przyczyna tego faktu (rzadsza sposobność zarażenia się, czy wrodzona odporność?). W szeregu doświadczeń znaleźli autorzy we krwi noworodka ciała ochronne (Schutzkörper) przeciw błonicy.

Hewlett i Nolan. **Badanie bakterjologiczne 1000 przypadków błonicy klinicznej.** (Brit. med. Journ. 1896. № 1831). W 587 przypadkach znaleziono laseczniki K.-L., w 409 nie znaleziono ich.

Reger. **Upowszechnianie się błonicy.** (Cent. für Bakt. 1896. XIX. 888).

I. Kiedy chory na błonicę jest zaraźliwym, kiedy zaś — nie?

1) W okresie wylegania choroby pasorzyty nie opuszczają gospodarza, więc nie upowszechniają się.

2) Początek choroby i początek przenoszenia się zarazka zachodzą w jednym i tym-że czasie (t. zw. „dojrzałość“ choroby).

3) Przenosi człowiek (jego zwyczaj).

4) Przy upowszechnianiu się zachowaniem bywa prawo cyklicznego rozwoju, pasorzytowi błonicy właściwego.

II. Jaką rolę grają przedmioty nieożywione przy przenoszeniu zarazka?

1) Powietrze go nie przenosi.

2) Wpływu żadnego nie wywierają: klimat, lokal, stosunek

gruntu do odpadków, zanieczyszczenie gruntu, nowe budowle, tworzenie się ognisk zarazy.

3) Ciągła zmiana terenu jest dla epidemji błonicy charakterystyczną.

III. Jaką rolę grają drobnoustroje ropotwórcze, zwykli towarzysze lasecznika błonicy?

1) Równocześnie z powiększeniem się przypadków błonicy — wzrasta liczba zapadnięć na inne choroby zakaźne.

2) Wszystkie choroby zakaźne zależą głównie od drobnoustrojów ropotwórczych; chociaż pojedynczy t. z. swoisty drobnoustrój bierze górę nad nimi chwilowo, ale główna część objawów zależy zawsze od drobnoustrojów ropotwórczych.

3) Drobn. ropotwórcze zawsze towarzyszą lasecznikowi błonicy; są to jego „mamki,” utrzymujące go przy życiu w chwilach, gdy nie ma odpowiedniego dla siebie podłoża.

IV. Jakie inne momenty wpływają na upowszechnianie się błonicy?

1) Usposobione do błonicy są głównie te dzieci, które przez odosobnienie były przed zarazą chronione. $\frac{2}{3}$ przypadków odpowiada wiekowi dzieci nieuczęszczających jeszcze do szkół.

2) Przebycie błonicy daje pewien stopień odporności przeciw tej chorobie.

3) Względnie mało ludzi choruje na błonicę (w porównaniu np. do odry).

4) Czy można sztucznie (surowicą) wywołać dostateczny stopień odporności — jest rzeczą niezdecydowaną.

V. Krytyka zabiegów używanych.

1) Szybkie i zupełne odosobnienie nie zawsze można wykonać.

2) Zakaz uczęszczania do szkoły nie daje zupełnego bezpieczeństwa.

3) Zamknąć szkołę należy jedynie przy massowem zachorowaniu.

4) Odkazanie przedmiotów martwych nie ma sensu.

5) Zapobieganie polega na utrzymywaniu w czystości jamy ust, nosa i gardła, i na przyzwyczajeniu się do higienicznego postępowania w obcowaniu z bliźniemi.

Reyes. Żywotność l. błonicy po za ustrojem (Centr. für Bakt. Refer. 1896. XIX. 886).

Trwanie żywotności laseczników błonicy.

	W ciemności		Przy świetle	
	Wysuszone	Wilgotne	Wysuszone	Wilgotne
Jedwab'	5 dni	8 dni	4 dni	6 dni
Papier	4 „	8 „	3 „	5 „
Płótno	12 „	18 „	5 „	15 „
Szlam	100 „	120 „	74 „	120 „
Piasek	18 „	34 „	5 „	34 „

S. S.

LISTY W SPRAWACH ZDROWOTNYCH NA PROWINCJI.

Zgierz, w Sierpniu 1896 r.

Trwająca tu od dłuższego już czasu, wskutek braku rynków zbytu, stagnacja w przemyśle sukieniczym, srodze odbija się na stosunkach zdrowotnych robotniczej ludności tutejszej. Bieg produkcji w naszych zakładach przemysłowych z dniem każdym się zmniejsza: fabryki redukują znacznie cyfrę robotników i skracają dzień roboczy¹⁾. A na pomyślniejsze ukształtowanie się powyższych stosunków nie zanosi się tak prędko.

Jeśli dotychczas zarobek tutejszego robotnika z ledwością, i to nie zawsze, wystarczał na opędzanie najniezbędniejszych potrzeb, to obecny stan rzeczy, wskutek usuwania się robotnikowi pracy z rąk, zaczyna mu dotkliwie już doskwierać. Pożywienie jego składa się obecnie przeważnie z chleba i kartofli; żołądek zapycha robotnik surowymi ogórkami, w postaci mizerji; coraz częściej widzimy na stole biedaka t. zw. „kapłon“: gorącą wodę z wdrobionym w nią chlebem, z dodatkiem soli i kawałka słoniny... To też, naturalną kolejną rzeczy, w sferze tej coraz częściej zaczynają, zwłaszcza wśród dzieci, pojawiać się choroby trawienia (Gastro-enteritis ac., Dysentheria i t. d.).

Dopóki pora ciepła, wyparty z fabryki robotnik, z powodu zmniejszonego zapotrzebowania w fabryce pracy, może sobie jeszcze jako tako radzić, zajmując się mularką, rozbijając kamienie przy szosie i t. p.; lecz gorzej będzie, gdy nastaną surowe mrozy, kiedy znaleźć pracę trudniej jeszcze, a tu tymczasem przybywa w rozchodzie taka pozycja, jak opał..

Wprawdzie zastój w przemyśle ma miejsce nie poraz pierwszy w naszym mieście. W podobny sposób zapisał się w dziejach Zgierza rok 1884. Nędza wśród robotniczej ludności, wskutek braku codziennych zajęć, była wówczas tak wielką, że fabrykanci głośnie rozdawali materiały spożywcze w naturze przez miesiące kilka (od Maja do Września).

Z dziedziny reform sanitarnych w fabrykach tutejszych zanotować wypada ważną innowację. Otóż kilka miesięcy temu zapadła uchwała inspekcji fabrycznej w sprawie obowiązkowego, na rachunek fabrykanta, szczepienia robotnikowi ospy ochronnej. W tym celu zaopatrzone fabryki w odpowiednie książki, w których lekarz

¹⁾ W niektórych fabrykach dzień roboczy trwa już nie dłużej, jak od 8-ego rano do 4-ego po poł.

fabryczny notuje nazwisko robotnika, dalej zapisuje, czy ten ostatni ma szczepioną ospę i kiedy? i t. d.

Wypełnianie powyższych rubryk rzuca nieco światła na tę sprawę i nastęrcza kilka uwag.

Otóż co się okazuje:

1) Większość pracujących w tutejszych zakładach przemysłowych ma szczepioną ospę i to raz jeden tylko w życiu.

2) We wszystkich spotrzeganych przezemnie przypadkach zaszczepienie miało miejsce wyłącznie prawie w dzieciństwie.

3) Ślady powtórnego szczepienia ospy wśród osobników płci obojej, w wieku 15—60, należą do nadzwyczajnej rzadkości.

4) Jest dosyć znaczny procent osób, którym nigdy w życiu ospy nie szczepiono ¹⁾.

5) Między osobami, króre nie miały nigdy szczepionej ospy, spotykamy częściej mężczyzn, rzadziej — kobiety.

6) Wielu z robotników chorowało na ospę naturalną (blizny).

Rzecz oczywista, że nowe instrukcje fabryczne są ze stanowiska bezpieczeństwa i zdrowia pierwszorzędnej dla robotniczej ludności wagi. Raz powzięta i wprowadzona zasada szczepienia robotnikowi ospy, posiada nieocenioną wartość na przyszłość. Szkoda tylko, że doniosła ta reforma fabryczna obowiązuje jedynie większe zakłady przemysłowe, (w których pracuje najmniej 60 robotników), pracujący bowiem w mniejszych zakładach odsunięci są od udziału w korzyściach, jakie zapewnia powyższa reforma. Być może, że wobec niezwykle złych warunków ekonomicznych doby dzisiejszej, rozciągnięcie omawianej reformy i na mniejsze fabryki byłoby obecnie nie na rękę ich właścicielom. Za to, gdy wróci normalny stan rzeczy — spodziewać się należy — że, będzie można sprawę wprowadzenia reformy w mniejszych fabrykach załatwić również w myśl interesów biednego robotnika i wyjednać dla wyosobnionej dotychczas garstki pracujących korzystanie z przepisów, ofiarowanych przez nowe prawo.

A teraz słów kilka o zachowywaniu się tutejszego ogółu wobec Wystawy Hygienicznej.

Zdawałoby się, że Wystawa powinna była słusznie rościć sobie prawo do uwagi mieszkańców takiego ogniska wytwórczego, jakim jest miasto nasze, gdzie każdy niemal krok, zwłaszcza w dziale przemysłowym, zaznacza się antytezą założeń higienicznych ²⁾. Tymczasem było inaczej. Wystawa ogółu nie pociągała; a ci, co reprezentują tu szkodliwe dla zdrowia warunki pracy setek robotników, zachowywali się wobec niej obojętnie. Zaledwie kilka osób,

¹⁾ Ze ścisłem wyszczególnieniem cyfr wstrzymuję się do chwili, kiedy rewizją wszystkich robotników ukończę i materiał zebrany zostawię.

²⁾ „Miasto Zgierz ze stanowiska sanitarnego“ Zdrowie. 1896 (Styczeń — Marzec).

i to przeważnie nie przemysłowców, zwiedziło Wystawę, a i ci na brak rozrywek na Wystawie narzekając z głównej treści jej nie wiele się starali zaczerpnąć.

Okolica dała natomiast dowody żywszego zajęcia się sprawami Wystawy. Kilka osób z okolicy zajmowało się gorliwie wypełnianiem wysłanych im kwestjonariuszów w sprawie żywienia się, odzieży i letnich mieszkań (z Lućmierza, Kargulca, Szczawina i Kęblin). To też na pochwałę tych osób poczytuję sobie za miły obowiązek nadmienić, że z zadania swego wywiązały się bez zarzutu.

E. Sonnenberg.

K R O N I K A.

Z prasy. Przyjazd do Warszawy głośnego w Europie okulisty, rodaka naszego Dra Gałęzowskiego z Paryża spowodował cały szereg wzmianek w piśmie codziennych, które to wzmianki stawiając w fałszywym świetle szanownego gościa naszego, oczywiście nie poinformowanego o tych niedźwiedzich przysługach, zarazem usiłowały okryć śmiesznością i miasto nasze i samą prasę. Opisywanie o tem jak tutejsi ignoranci trzymają w ciemnościach pacjentkę, a Dr G. rozjaśnia atmosferę, jak „Pan Bóg przemawia jego ustami,” i t. p. wszystko to zakrawa na farsę, krzywdzącą naszych okulistów, którzy wszak nie w Łysobkach odbywali studja.

Komisja królewska do zbadania sprawy szczepienia ospy w Anglii, pod prezydencją lorda Hershella, złożona z piętnastu powag lekarskich i członków parlamentu, ukończyła świeżo ankietę i rezultaty swe ogłosiła na 1200 stronach druku in folio (ważących 13 funtów). Komisja w ciągu 7 lat obserwowała kilka epidemji i zebrała opinię 186 osób do komisji nie należących (ogółem odpowiedź na 31308 pytań). Wykazawszy dowodnie decydujące znaczenie szczepienia ospy, ankietę jednak przychodzi do wniosku iż dotychczasowy przymus szczepienia pod karą pieniężną lub więzienia powinien być ograniczony, a mianowicie zastąpiony przez inne prawo. Otóż, zdaniem komisji, zamożni przeciwnicy szczepienia zawsze kary zapłacą w celu uchronienia dzieci od tej operacji, biedni przekonani o szkodliwości szczepienia raczej narażają się na więzienie a nie poddają dzieci szczepieniu; sprowadza to rozdrażnienie i zwiększenie liczby przeciwników szczepienia. Lubo tedy część tychże pod groźbą kary ulega prawu, cel nie zostaje osiągnięty. Natomiast istnieje znaczna liczba uchylających się od szczepienia tylko z powodu niedbalstwa i właśnie na tę przyczynę powinna być zwróconą uwaga prawodawcy. Dla tego też komisja wnosi, aby prawo obowiązujące pod karą pieniężną, było zastąpione przez przymus szczepienia warunkowy, t. j. aby rodzice mieli prawo zgłaszać się do biura sanitarnego tłumacząc powody dla których nie mogą lub nie chcą poddać dziecka operacji szczepienia. W ten sposób leniwi i niedbali zostaną do szczepienia zmuszeni, tłumaczenie się bowiem jeszcze większy sprowadza kłopot, zaś przeciwnicy z przekonania nie będą zmuszani, ale często perswazja wakcynatorów nie wpłynie na zmianę ich zdania.

Godzina śmierci. Według danych przytoczonych przez „British Med. Journal“ z 26 b. m. wypada, iż śmierć następuje najczęściej pomiędzy 4 a 10 godziną rano. Mianowicie zaś godziny 4—8 są najfatalniejsze w tej mierze. Statystyka opiera się przeważnie na cyfrach zebranych przez Watsona (13854 obserwacji) i Schneider'a (27984).

Redaktor i Wydawca *J. Polak.*

MATTONI'S
GIESSHÜBLER
reinsten alkalischer
SAUERBRUNN

ZAKŁAD KURACYJNY
I WODO-LECZNICZY
Giesshübl-Puchstein
pod Karlsbadem
ŹRÓDŁA
Giesshübler Sauerbrunn
PICIE WÓD i KĄPIELE.
MIEJSOWOŚĆ KLIMATYCZNA

Najlepszy napój dietetyczny i chłodzący.
HENRYK MATTONI, Franzensbad, Karlsbad, Wiedeń, Peszt.
247912

Uznane przez Radę Lekarską w Warszawie i Departament Medyczny w Petersburgu, potwierdzone przez p. Ministra S. W.

Dla kaszlących i osłabionych
SŁODOWY EKSTRAKT i KARMELKI
z Miodu, Słodu i Ziół leczniczych,
Nagrodzone na wystawach higieniczno-lekarskich w Warszawie, Krakowie, Lwowie i na Środkowo-Azjatyckiej w Moskwie.

Fabryki **„LELIWA”** w Warszawie
ulica **„LELIWA”** Zgoda Nr. 6.
Wyłączna sprzedaż w Aptekach i Składach aptecznych.

Strzedz się podrabianych i nastawianych
Zwracać uwagę na firmę i na opakowaniach.

PAROWA FABRYKA
CZEKOLADY, KAKAO I CUKRÓW DESEROWYCH
Jana Fruzińskiego

w Warszawie,

poleca

Wyborną Czekoladę i Kakao w proszku
na sposób holenderski

oraz

Cukry deserowe, Czekoladki, Karmelki i t. p.

Wielki wybór

B o m b o n i e r e k

krajowych i zagranicznych po cenach niskich.

Cukry, zgodnie z wymaganiami *hygjeny* przyrządzane są na *natural-
nych sokach owocowych.*

Fabryka: Polna № 26/28, róg Mokotowskiej (dom własny).

Skład Główny i Kantor: Marszałkowska № 133.

Filja: Senatorska № 6, róg Miodowej.

URBANOWICZ I RÓŻYCKI.

Skład materiałów aptecznych,

LABORATORYUM

CHEMICZNO-FARMACEUTYCZNE

i

PAROWA FABRYKA

ŚRODKÓW OPATRUNKOWYCH

Krakowskie-Przedmieście Nr. 17

wprost kościoła po Karmelickiego

W WARSZAWIE.

Wata i Gaza hygroskopijne i nasycane.

Bandaż

Ceratka do kompresów.

Papier synapismowy.

Vlinsi i Thapsia.

Plastry smarowane.

Dezynfector ścienny samo działający
(niezawodny środek na mole).

Oliwa najlepsza Nicejska i do palenia.

Esencya octowa.

Woda Kolońska.

Perfumy zagraniczne i krajowe.

Mydła toaletowe i lecznicze.

Wody mineralne.

Tran.

Benzyna do czyszczenia i palenia oraz
wszelkie materjaly apteczne.

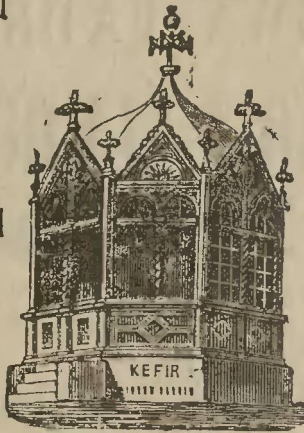
Sprzedaż hurtowa i detaliczna.

Ceny najniższe.

SPECYALNY SKŁAD
Prawdziwego leczniczego kefiru

KLAUDYI SIGALINY
Z KAUKAZU
przy ul. Królewskiej N. 31
i
W OGRODZIE SASKIM
we własnym pawilonie.

Trzy medale złote na osta-
tnich wystawach w Paryżu
i w Warszawie.

KEFIR W DOMU.

Wróciwszy z Kaukazu przy-
wiozłam ze sobą wielki zapas naj-
lepszych grzybków kefirowych do
wyrabiania kefiru w domu. Do
grzybków dołącza się dokładny,
bardzo łatwo zrozumiały przepis
do wyrabiania kefiru. Grzybki
i kefir z nich, podług mego prze-
pisu przyrządzony, został nagro-
dzony różnemi medalami.

Filja w Lublinie i Łodzi.

SKŁAD WIN
T. FUKIERA

istniejący przeszło 300 lat

NA STAREM-MIEŚCIE № 27/46.

Specyjalnie wina Węgierskie i inne wina
zagraniczne.

RUMY I COGNAKI.

NATURALNY COGNAC
Z WINOGRON KRYMSKICH
fabryki „IMPERIAL“
W WARSZAWIE.

Fabryka zostaje pod kontrolą p. Prof. N. Milicera. Koniak analizowany
przez D-rów Nenckiego i Zawadzkiego. Koniak „IMPERIAL“ jaknajczystszy
produkt z wina zalecany chorem i rekonwalescentom przez powagi lekarskie.

Sprzedaż hurtowa od 1½ wiadra w kantorze fabryki — detaliczna
w znaczniejszych handlach win w Warszawie i na prowincji.

W I N O
S A I N T - R A P H A È L .

Wino Saint-Raphaël pomaga trawieniu. Smak wina tego znakomity i dobrze wpływa na podniesienie sił. Wino to przygotowane jest według metody **Pasteura**. Zwracać baczność uwagę, by każda butelka zaopatrzona była w stempel russkiej komory celnej. Dostać można we wszystkich Handlach Win, Składach Aptecznych i aptekach.

WYBORNE W SMAKU.

ZAKŁADY ROLNICZO-PRZEMYSŁOWE

Wystawa Hygieniczna
w Warszawie
1887 r.

GOSPODARSTWO MLECZNE

DYPLOM
UZNANIA

MŁYN PAROWY,

Gorzelnia i Rektyfikacja Spirytusu

oraz FABRYKA DROŻDŻY PRASOWANYCH

KAROLA HENNEBERGA

Dominium Nowodwór, przy St. Dr. Żel. Teresp. N.-Mińsk.

poleca:

MLEKO HYGIENICZNE NIEZBIERANE.

Produkcja powyższego mleka dostarczana jest każdodziennie do Warszawy w 2-ach odmianach:

I-mo: Mleko w stanie naturalnym, wprost po udoju, sprzedaż w naczyniach porcelanowych. II-do: Mleko po udoju, centryfugowane i pasteuryzowane, sprzedaż w naczyniach szklanych. Niezależnie od powyższego **Mleko zsiadłe, Serwatka, Maślanka, Kefir** oraz **Masło** własnej produkcji. Tak pierwsze, jak i drugie poleca się jako pokarm, głównie dla **Niemowląt, Rekonwalescentów** lub **Osób chorych**.

Zarząd interesu mlecznego w Warszawie

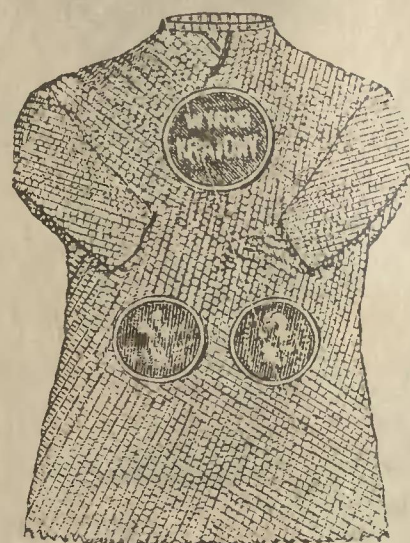
Królewska Nr. 21.

HYGIENICZNE KOSZULKI SIATKOWE

Ktore każdy dbający o swe zdrowie nosić powinien.

Bezwarunkowo zasługują na wyjątkową uwagę i szerokie rozpowszechnienie
Zabezpieczające od przeziębienia

KOSZULKI SIATKOWE NORMUJĄ TEMPERATURĘ CIAŁA

gdyż między skórą a koszulą zwykłą w szerokich oczkach koszulki siatkowej znajduje się zawsze warstwa wolnego powietrza, ogrzanego ciepłotą ciała, a zatem najodpowiedniejszej temperatury, przytem koszulki siatkowe pod względem ekonomicznym są najpraktyczniejsze! bo Tanie, Trwałe i Czyste, piorą się zwyczajnie **(bez maglowania)** i nigdy nie kureżą. Koszulki siatkowe są zawsze gotowe na wszystkie miary, wysyłają się odwrotną pocztą w dowolnej ilości rachując za przesyłkę od jednej do tuzina kop. 75, w ilości więcej nad tuzin—franco; pieniądze należy przysyłać pocztą wraz z obstrukcją. Ponieważ koszulki siatkowe są elastyczne i wyciągają się w szerokość i długość, przeto do miar poniżej oznaczonych, każdy wzrost i tuszę zastosować można.

Koszulki siatkowe

z grubej bawełny dla dzieci, małe	rs. — k. 60,	śred. rs. — k. 30,	duże rs. 1 k. 25
z czystej wełny " męz. i damsk.	" " 1 " 75	" " 2 " —	" " 2 " 25
" " dziecinne	" " 2 " 20	" " 2 " 50	" " 2 " 90
z czyst. jedw. grub. dziecinne	" " — " 75	" " 1 " 16	" " 1 " 50
" " " męz. i damsk.	" " 2 " 50	" " 3 " 50	" " 4 " 50
" " " męz. i damsk.	" " 5 " 75	" " 6 " 50	" " 7 " 20

Adres: do specjalnego Składu bielizny Władysława Strakacz Miodowa № 15 w Warszawie. Tamże znajduje się Wyłączny Skład Wyrobów z prawdziwej Wełny Sosnowej od Reumatyzmu. Skład Normalnych Wełnianych ubrań systemu Dr. Jaegera i Agentura Alpejskiego Sosnowego Olejku i Ekstraktu do kąpieli Józefa Mack z Reichenhal. Specjalne Cenniki wysyłają się franco.

Własnego wyrobu, nagrodzone listem pochwalnym na Warszaw.
Wystawie Hygienicznej w 1887 roku.

Kakao Kuracyjne,

Miałko proszkowane i pozbawione tłustych
części po Rs. 1 kop. **30**, za 1 funt

ORAZ

ŁUPIŃKI KAKAOWE,

jako napój zdrowy, a nie narkotyczny,
w cenie **15** kop. za funt,

poleca firma

„RIESE & PIOTROWSKI“

w Warszawie.

Sprzedaż hurtowa i detaliczna w kantorze firmy, przy ulicy
Elektoralnej Nr. 23 w podwórzu,

detaliczna w filji

Senatorska Nr. 8

oraz we wszystkich handlach kolonjalnych
w Warszawie i na Prowincji.

SKŁAD WIN

J. LIJEWSKIEGO S^{KA}

Przysięgły dostawca win

DLA KOŚCIOŁÓW,

w Warszawie Krakowskie-Przedmieście Nr. 6.

naprzeciw Kościoła Ś-go Krzyża.

Poleca czyste i wystające **Wina Węgierskie**, oraz wszelkie gatunki win zagranicznych i stare **kuracyjne Koniaki**, przedewszystkiem zaś **chorym i rekonwalescentom**, używającym wina na wzmocnienie sił, szlachetniejsze gatunki **Maślaczy** i wytrawnych. Kupującym wina węgierskie beczkami, obliczamy cenę oryginalną. Na baryłki wyślamy do wszystkich stacyi dróg żelaznych w Królestwie i Cesarstwie począwszy od 3 garncy w cenie 5,00, 5,50, i 6,00 rs. za garniec.

Cenniki na żądanie franco, bezpłatnie.

Poręczamy tylko za wina **srowadzane wprost od firmy.**

Дозволено Цензурою.—Варшава 25 Сентября 1896 г.

W Drukarni St. Niemiery, Plac Warecki № 4.

TOWARZYSTWO AKCYJNE BROWARU

W. KIJOK & Co

ulica Żelazna Nr. 59.

Telefonu Nr. 596.

S P E C Y J A L N A

Fabrykacya Lodu Sztucznego

KRYSTALICZNEGO i HYGIENICZNEGO

za pomocą maszyn systemu Lindego.

Cena za blok wagi 1½ puda 60 kop.

w abonamencie 10% rabatu.

Do wewnętrznego użytku dla Restauracyi, Cukierni,
Aptek, Szpitali, Domów prywatnych etc. etc.

Lód sztuczny przewyższa swą twardością, przezroczystością i siłą oziębiającą lód naturalny, nadto wyrobiony z wody wodociągowej lub dystalowanej — nie posiada bakteryi.

BROWAR wyrabia:

Piwo Bawarskie Lagrowe.

" Pilzeńskie na sposób zagraniczny.

" Monachijskie ciemne.

" Export.

ZARZĄD GŁÓWNY

DÓBR I INTERESÓW

M. i L. HR. KRASIŃSKICH

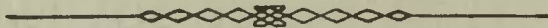
podaje do wiadomości, iż od dnia 25-go kwietnia 1896 r. dr Feliks Topolski, ordynuje w zakładzie hydropatycznym „**GOPLANA**,” oraz administruje stacją klimatyczną doliny Ojcowskiej i willami, na letnie mieszkania przeznaczonemi.

Pobyty w **Ojcowie** uprzyjemniać będzie gościom: stała orkiestra, teatru amatorskie, koncerty, reuniony, wspólne spacerunki i wycieczki, bilard, kręgielnia, krokiet, strzelnica i łódki na jeziorze. Powozy i konie wierzchowe na miejscu po cenach umiarkowanych.

Codziennie omnibus na stacji Olkusz drogi żelaznej iwangrodzko-dąbrowskiej. Cena za przejazd omnibusem do **Ojcowia** rs. 1 od osoby. Na zamówienie na stację Olkusz wysyłane będą powozy czterokonne po rs. 7 i bryczki krakowskie po rs. 2 kop. 50.

Na miejscu dwa hotele: „Pod Łokietkiem“ i „Pod Kazimierzem“ prowadzone przez pp. Kossakowskiego i Piwowarskiego, oraz kilkanaście willi umeblowanych.

O wszelkie wiadomości pobytu w **Ojcowie** i kuracyi w „**Goplanie**“ dotyczące, zechce Szanowna Publiczność zwracać się wprost do d-ra F. Topolskiego, który przez cały rok zamieszkiwać będzie w **Ojcowie**.

Objawszy z dniem 25 kwietnia r. b. w administrację zakład hydropatyczny „**Goplana**“ i **Dolinę Ojcowską wraz z willami**, zawiadamiam, iż po wprowadzeniu najnowszych ulepszeń, zakład otwarty będzie w połowie maja r. b. Oprócz wszelkich procedur hydropatycznych, wykonywanych pod moim osobistym dozorem przez wykwalifikowanych kąpielowych z Wiednia, w zakładzie stosowane będą:

1) Elektryzacja (galwanizacja, faradyzacja, franklinizacja, masaże galvano-faradyczne).

2) Mechanoterapia (gimnastyka szwedzka i na aparatach, masaże ręczne i aparatem Limberga).

3) Kuchnia dyetetyczna, prowadzona pod dozorem lekarskim, pozwalająca na ścisłe przeprowadzenie kuracji dyetetycznej w szerokim zakresie (według Ebsteina, Schweiningera, Weir Mitchela etc.).

4) Na górach Ojcowia urządzono ścieżki o normalnem wznoszeniu się do leczenia chorób płuc i serca metodą Oertel'a.

5) Wszelkie wody i kąpiele mineralne. Zakład hydropatyczny „**Goplana**“ urządzony został do całorocznego przyjmowania chorych.

Oprócz niżej podpisanego, rok cały zamieszkującego w Ojcowie, podczas sezonu konsultować będą w dniach oznaczonych zaproszeni specjaliści.

Lekarz i Administrator **Dr F. Topolski.**